

Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi

The Journal of International Social Research

Cilt: 6 Sayı: 26 Volume: 6 Issue: 26

Bahar 2013 Spring 2013

www.sosyalarastirmalar.com Issn: 1307-9581

BOZOKLU OSMAN ŞÂKİR VE ŞEHDÜ ELFÂZ'^{*}
BOZOKLU OSMAN ŞÂKİR AND HIS ŞEHDÜ ELFÂZ

Ferudun Hakan ÖZKAN^{**}

Öz

Yazılışı fenn-i hatîr yani itibarlı bir ilim olarak kabul edilen ve hacmi küçük, faydası çok ve ezberi kolay eserler olarak görülen manzum sözlükler medrese, dergah ve mekteplerde sarf, nahiv gibi alet dersleri arasında özellikle dil öğretmek amacıyla okula yeni başlayan "mübedî" ya da "sıbyan"lara okutulmuştur. Bu yolla öğrencilere kelime öğretimi yanı sıra sözlüğün takti beyitleri aracılığıyla aruz bilgisi de verilmek istenmiştir. Kıt'alar halinde yazılan manzum sözlüklerde her kıt'anın son beytinin ilk mısraında o kıt'anın hangi vezinle yazıldığı belirtilmiş olup bu yüzden bu beyte "takti beyti" adı verilmiştir. Ayrıca karşılığı verilen kelimeler birbirine gönderilirken kelimelere 1'den 9'a ya da 12'ye kadar numara verilerek okuyucunun sözlükten yararlanmasını kolaylaştırılmıştır. Bu manzum sözlükler Türkçe-Arapça, Türkçe-Farsça ve Türkçe-Arapça-Farsça olmak üzere üç değişik şekilde kaleme alınmıştır. Türk kültüründe ilk örneği XIV. asırda yazılan Lugat-i Feriştioğlu olan manzum sözlük yazma geleneğinin XVIII. asırda üç manzum sözlüğüyle önemli bir temsilcisi de Bozoklu Osman Şâkir'dir. İlmiye sınıfına mensup olan Osman Şâkir müderrislik, Üsküdar mollalığı gibi görevlerde bulunmuş, Şehdü Elfâz (Türkçe-Arapça), Nazm-ı Dilârâ (Türkçe Farsça) ve Müsellesnâme (Türkçe-Arapça-Farsça) adlı manzum sözlüklerinin yanı sıra 1811 yılında İran'a gönderilen elçilik heyetinde tercüman olarak giderken yaşadıklarını ve geçtikleri yerleri resimli olarak anlattığı "Musavver Sefaretnâme" adlı bir eser daha kaleme almıştır. Bu çalışmada Bozoklu Osman Şâkir ve eserleri tanıtılacak, Şehdü Elfâz isimli manzum sözlüğünün incelemesi ve çeviriyazısı verilecektir.

Anahtar Kelimeler: Osman Şâkir, Şehdü Elfâz, manzum sözlük.

Abstract

Dictionaries in verse which are accepted as a prestigious science. Written as 'fenn-i hatîr' and seen as easily memorized, very useful, has little volume has been taught to "mübedî" and "sıbyan"s who just begin school, with the aim of teaching language among courses like sarf, nahiv, alet in medrese, dergah and mekteps. With that method in addition to word teaching to students with the help of "takti" couplets prosody information is also aim to be given. In dictionaries verse which written as stanzas which prosodic measure is used last couplet of each stanza's first line is defined. Therefore this couplet is called as takti couplet. Furthermore, when the words whose meanings are given, are being refer to each other, utilization of reader from dictionary is eased by

* Bu yazı 19-22 Aralık 2012 tarihleri arasında Denizli'de düzenlenen "5. Uluslar arası Dünya Dili Türkçe Sempozyumu"nda sunulan "18. Asırda Bir Manzum Sözlükçü: Bozoklu Osman Şâkir" başlıklı bildirisinin genişletilmiş ve gözden geçirilmiş şeklidir.

** Yrd. Doç. Dr. , Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü.

numbering the couplets from 1 to 9 or 12. This dictionaries in verse are written in three types; Turkish-Arabic, Turkish-Persian, Turkish-Arabic and Persian. The first example of figurative dictionary in Turkish culture is *Lugat-i Ferišteoglu* which is written in XIV th century, Bozoklu Osman Şâkir is one of the most important representative in XVIII th century by thre figurative dictionary. Osman Şâkir who is from science of denomination, studied in professorship and Molla Üsküdar In addition to dictionaries in verse like *Şehdü Elfâz* (Turkish-Arabic) *Nazm-ı Dil-ârâ* (Turkish-Persian) *Müselles-nâme*(Turkish-Arabic-Persian) He wrote *musavver seferatname* which he told what he experienced and the places he passed when he went as interpreter in embassy comittee in 1881 to İnan. In this study, Bozoklu Osman Şâkir and his wors will be introduced and his dictionary in verse, named as *Şehdü Elfâz* will be transcribed and analysed.

Keywords: Osman Şâkir Efendi, Şehdü Elfâz, dictionary in verse.

İnsanı diğer canlılardan ayıran temel ve önemli özelliklerden biri düşünebilmek ise diğeri de konuşabilmek (nutk) ve iletişimini konuşma yoluyla gerçekleştirebilmektir. İnsan konuştuğu ölçüde kendini ifade edebilmekte, hayatını ve dünyayı anlamlandırabilmektedir. Canlılar âleminin en gelişmiş iletişim biçimi olan konuşma ve bu konuşmayı da içine alan dil, anlam taşıyan en küçük birim olan kelimelerden oluşur. İnsanoğlu muhatap olduğu canlı-cansız varlıkları, gözlemlediği ya da gerçekleştirdiği fiilleri hep kelimelerle belirlemiş, kayıt altına almıştır; dolayısıyla insan için var olan her şeyin dil evreninde ve zihninde kelime olarak bir karşılığı vardır. İnsan düşüncelerini, isteklerini ve durumunu bu kelimelerle ifade edebildiğine göre, bildiği ve kullandığı kelimeler ölçüsünde vardır; düşünceleri, onları ifade edebildiği oranda ona aittir. Başka bir deyişle, nasıl ki gidemediği yer insana ait değilse ifade edemediği düşünce de insana ait değildir. Kelimelerle/dille bu denli içli dışlı olan insanoğlu, aynı iletişim sistemini (dil), kullandığı muhataplarıyla iyi anlaşabilmek, gelecek nesiller tarafından da anlaşılabilmek, toplumsal yapısını bir arada tutan dilin bozulmasını önlemek gibi amaçlarla, dili zabt etmek, kayıt altına almak istemiştir. Sözlük böyle bir istek ve ihtiyacın sonucu olarak ortaya çıkmıştır. Başka bir deyişle "sözlükler yayılanı kucaklamak, dağılanı toplamak, eskiyi yaşatmak, unutulana hatırlatmak, sonuçta anlaşmayı sağlamak için hazırlanır (Kaçalın, 2011: 13)."

Türkçede sözlüğün ilk örneği XI. yüzyılda *Dîvânu Luğâti't-Türk'*tür. Bu isimden de anlaşılacağı üzere uzun süre, sözlük terimi yerine "söz söylemek, boş konuşmak, kuş ötmek" gibi anlamlar taşıyan Arapça "lağv" kökünden türetilmiş "lugat" kelimesi kullanılmıştır. *Lugat* kelimesi sözlük anlamından önce kelime ya da dil anlamlarında kullanılmıştır. Mesela Ali Şir Nevâyî'nin meşhur eseri *Muhakemetü'l-Lugateyn* yani iki dilin duruşmasında *lugat*, dil anlamıyla kullanılmıştır. "Sözlük bilimi anlamındaki ilmü'l-luga ve mu'cemiyyât ile sözlük karşılığı olarak kullanılan mu'cem ve kâmûs kelimeleri sonradan terim haline gelmiştir." (Durmuş, 2009: 398) Türkçede Cumhuriyet dönemine kadar kâmûs (Kâmûs-ı Türki), *lugat* (*Lugat-i Nâcî*) ve Farsça ferheng kelimeleri kullanılmıştır. "1932'de Türk Dili Tedkik Cemiyeti tarafından bunlara karşılık Türkmencede yer alan sözlük kelimesi önerilmiştir (Topaloğlu-Kaçalın, 2009: 402)." Günümüzde bu şekliyle kullanılan sözlüğü, "Bir dilin veya bir dilin bir bölümünün genel olarak veya belirli bir zamanda kullanılan kelime ve deyimlerini umumiyetle alfabe sırasına, bazen de kavram alanlarına göre ele alıp aynı dille tanımlarını yapan, örnek vererek açıklayan veya başka bir dildeki karşılıklarını yazan kitap (Durmuş, 2009: 398)" diye tanımlamak mümkündür.

Sözlüğün hikâyesi, tarihin başlangıcı sayılan yazının bulunuşu kadar eskidir; zira mazbut bir sözlükten söz edebilmek için onun yazıya geçirilmiş olması gerekir. "Bilinen en eski sözlük Sâmililer (Asurlular/Akkadlar) tarafından milattan önce 3000'li yılların başlarında Sumerce-Akkadca olarak kil tabletlere yazılmıştır. Bunu milattan öncesine ve sonrasına ait Çince ve Yunanca bazı sözlükler takip etmiştir. Modern sözlüklere benzer ilk örnek, İskenderiye Kütüphanesi'nin yöneticisi Bizanslı Aristophanes (öl. MÖ 180)'in hazırladığı

güncel, eski, eş anlamlı ve teknik kelimelerle atasözlerini içeren *Lexicon'*udur (Durmuş, 2009: 398)."

Sözlüğün macerası, insanlığın ilerlemesine ve gelişmesine paralel olarak devam eder. Her medeniyet, her kültür, her dil zaman içerisinde kendi sözlüğünü oluşturur ve geliştirir. Burada özellikle Türkçenin ilk sözlüğünün yapıldığı Arapça; uzun bir dönem boyunca kültürel alışverişimizin yoğun olduğu Farsça ve Türkçede sözlükçülüğün gelişimine kısaca bir göz atacağız. Sâmî dilleri arasında yer alan Arapça geç de olsa, İslâm'ın doğup gelişmesiyle bu dinin mukaddes kitabı Kur'an-ı Kerim'in anlaşılması için ilk sözlüklerinin temellerini oluşturur. "Araplarda sözlükle ilgili bazı faaliyetler Kur'an'da mânâları bilinmeyen (garîb) kelimeler hakkında sahabilerin sorduğu sorulara Hz. Peygamber'in verdiği cevaplarla başlamıştır. Bu tür faaliyetler sahabiler devrinde de devam etmiş ve bu konuda ilk sözlük Atâ bin Ebû Rebâh tarafından *Garîbü'l-Kur'ân* adıyla kaleme alınmıştır (Durmuş, 2009: 399)." İslâm'ın kabulünden sonra Araplar arasında dil bilim çalışmaları da başlamış ve bu çalışmalar ilmü'n-nahv (gramer) ve ilmu'l-luga (sözlük bilimi) olmak üzere iki kanaldan yürümüştür. Arap dil bilimciler, yeni fetihler ve ticarî ilişkiler yoluyla başka milletlerden insanların Arap toplumu içine girip Arapçanın bozulmasına neden oldukları düşüncesiyle Arap dili gramerinin kayıt altına alınmasına çalışmış, bu çalışmalar da dönemin üç büyük şehrinde odaklandığı için Basra Ekolü, Kûfe Ekolü ve Bağdat Ekolü olmak üzere üç ekol oluşmuştur. Bunların içinde özellikle "Basra ekolünün dil bilimcileri, sadece gramerin karmaşık problemleriyle uğraşmamışlardır; Arapçanın zengin kelime hazinesini araştırmak da onlara aynı derecede önemli ve ilginç gelmiştir. Dil bilimciler eski Arap şairinin doğru yorumlanabilmesi için Câhiliye dönemine ait linguistik kullanımları muhafaza eden, çöldeki göçebe bedevilere yönelmişler ve onlardaki bu zengin linguistik malzemeyle Arapça sözlük yazımının temelini atmışlardır." (Goldziher, 2012: 104) Başlangıçta "At Kitabı, Vahşi hayvanlar Kitabı, Koyunlar Kitabı, İnsan Huyları Kitabı" gibi adlarla belli konularda küçük risaleler halinde belli konulara ilişkin sözlükler hazırlanırken zamanla bu dağınık malzeme birleştirilerek sistematik sözlükler hazırlanmıştır. "Basra'da kurulan dil bilgisi okulunun en kuvvetli bilgini Ummanlı bir Arap olan Halil bin Ahmed'dir. Halil, aruz vezninin kurallarını bulan ve *Kitâbu'l-Ayn* adındaki sözlüğüyle bu alanda ilk kitap yazan kişidir. Kitabın bu adı almasına sebep aynı harfiyle başlamasıdır. Zaten kitabın ilk sözcüğüyle bir eseri adlandırmak Araplarca bir gelenek halindeydi (Huart, ? : 141).¹"

Basit derlemelerle başlayan Arap sözlükçülüğünde, zaman içerisinde kullanışlı olması bakımından değişik tertip usulleri geliştirilmiştir:

1. Kelimeyi oluşturan seslerin çıkış noktalarının esas alındığı usul,

2. Alfabetik sırayı esas alan usul. Bu usulde üç farklı sistem vardır: a) Kelime kökünün sadece ilk harfine göre alfabetik sıralama b) Kelime kökünün ilk harfiyle diğer harfleri arasında baştan sona doğru alfabetik sıralama c) Kelime kökünün son harfini esas alıp diğer harfleri arasında alfabetik sıralama (Aynı harfle biten kelimelerin bir araya toplanması sebebiyle "kafiye sistemi" adı verilir.)

3. Kelimelerin telaffuz edildiği şekilde ilk harften son harfe doğru sıralanmasını esas alan usul

4. Kelimelerin içerdiği konuya göre tasnif edildiği usul

5. Kelimelerin morfolojik kalıplara göre tasnif edildiği usul (Durmuş, 2009: 400).

Çoğunlukla Arapçadan Arapçaya olan sözlük çalışmaları kapsamında X. yüzyıldan itibaren Arapçadan Süryaniceye, Farsçaya ve Türkçe sözlükler şeklinde iki dilli sözlükler de yazılmıştır.

Fars dilinde de Arap dilindeki sözlüklere benzer alfabetik sıralamalar esas alınarak sözlükler yazılmıştır. Ebu İsa bin Ali bin İsa bin Davud tarafından X. yüzyıl başlarında

¹ Niyazi adlı müellifin *el- Luğatü'n-Nevâiyye ve'l-İstîşhâdâtü'l-Çağatâiyye (Nevâi'nin Sözleri ve Çağatayca Tanıklar)* adlı eserinin ilk kelimesinden dolayı "Abuşkan Luğatü" diye adlandırılmasında bu geleneğin tesiri olabilir.

Farsçadan Farsçaya yazılan sözlük, Farsça sözlüklerin ilk örneğidir. Sonraki asırlarda *Lugat-i Fürs* (XI.yy.), *Sihahü'l-Fürs* (XIV.yy.), *Mecmuatü'l-Fürs* (XIVyy.), *Burhân-ı Kâtı'* (XVII.yy.) gibi Farsçadan Farsçaya sözlüklerin yanı sıra *El-Bülgatü'l-Mütercem Fi'l-Lugat* (XI.yy.), *Mirkat* (XII.yy.), *Tercemân-ı Kur'an* (XI.yy.) gibi Arapça -Farsça sözlükler; *Uknûm-ı Acemî* (XV.yy.). *Kâime (Bahru'l-Garâib)*, *Şâmilü'l-Luga* (XVI.yy.) gibi Farsça-Türkçe sözlükler de kaleme alınmıştır (Yazıcı, 2009: 401-402).

Türk dilinin bilinen ilk sözlüğü Kaşgarlı Mahmud tarafından XI. yüzyılda kaleme alınan *Divânu Lugâti't-Türk'tür*. Türkçe'den Arapçaya bir sözlük olan *Divânu Lugâti't-Türk*, içerdiği zengin linguistik ve folklorik malzemeyle bugün de değerini ve önemini korumaktadır. Bundan sonra Türk dilinde verilmiş sözlükleri şöylece sıralayabiliriz:

Çağatay sahası: *Muhakemetü'l-Lugateyn*, *Lugatü'n-Nevâiyye ve'l-İstîşhâdâtü'l-Çağatâiyye*, *Bedâiyü'l-Lugat*, *Senglâh*, *Lugat-i Çağatay ve Türkî-i Osmânî*, *Hulâsa-i Abbâsî*.

Kıpçak sahası: *Codex Cumanicus*, *Kitâb-ı Mecmû-ı Tercümân-ı Türkî*, *Kitâbü'l-İdrâk li Lisani'l-Etrâk*, *Kitâbü't-Tuhfetü'z-Zekiyye fi'l-Lugati't-Türkiyye*, *Kitâbü Bülgati'l-Müştâk fi Lugati't-Türk ve'l-Kıfçak*, *ed-Dürretü'l-Mudîa fi'l-Lugati'l-Arabiyye ve't-Türkiyye*, *eş-Şürûru'z-Zehabiyye ve'l-Kitau'l-Ahmediyye fi'l-Lugati't-Türkiyye*.

Osmanlı sahası: *Ahterî-i Kebîr*, *Lugat-i Nimetullah*, *et-Tuhfetü's-Seniyye ilâ Hazreti'l-Haseniyye*, *Cinânü'l-Cinâs*, *Câmiü'l-Fâris*, *Genc-i Le'âl*, *Nazmü'l-Le'âl*, *Lugat-i Şâhnâme*, *Lugat-i Vankulî*, *Burhân-ı Kâtı Tercümesi*, *Tercüme-i Kânûnü'l-Edeb*, *Kâmûs Tercümesi*, *Tuhfe-i Âsım*, *Tuhfe-i Vehbî*, *Nuhbe-i Vehbî*, *Bâleybelen*, *Lehcetü'l-Lugat*, *Lehçe-i Osmânî*, *Lugat-i Ebuzziyâ*, *Kâmûs-ı Türkî*, *Lugat-i Nâcî*, *Resimli Kâmûs-ı Osmânî*, *Müntehâbât-ı Lugât-i Osmâniyye*, *Lugat-ı Remzi*, *Kâmûs-ı Osmânî*, *Lugât-i Cûdî*, *Mükemmel Osmanlı Lugati*, *Türkçe Lugat*, *Türk Lugati* (Topaloğlu-Kaçalın, 2009: 404-406).

Sözlükler, ihtiva ettikleri kelimeleri tasnif bakımından (konusuna göre tasnif edilenler, alfabetik olarak tasnif edilenler vs.) gruplandırılabilceği gibi yazılış biçimi bakımından da mensur sözlükler ve manzum sözlükler şeklinde gruplandırılabilir. Mesela *Ahterî-i Kebîr*, *Lugat-i Vankulî*, *Burhân-ı Kâtı Tercümesi*, *Kâmûs Tercümesi* mensur; *Tuhfe-i Vehbî*, *Nuhbe-i Vehbî* ise manzum olarak kaleme alınan sözlüklerdendir. "Mensur sözlükler ilmiye sınıfı, manzum sözlükler şâirler tarafından kaleme alınmış; manzum sözlük şerhleri de çoğunlukla müderrisler tarafından yazılmıştır. Eğitim yaşında olan çocuklara ve yetişkinlere, yaşlarına ve öğrenim düzeylerine göre manzum sözlük okutulmuş; dil eğitimi alanlara önce Farsça daha sonra Arapça öğretilmiştir (Öz, 2010: 51)." Sözlüklerin manzum olarak yazılmasında en büyük etken kuşkusuz vezinli ve kafiyeli (manzum) sözün daha kolay ezberlenebilir olmasıdır. "Manzum sözlük yazımında, çocukların şiir okumaya hevesli olmaları ve şiirin onlar için daha çekici gelmesi, eğitim açısından dikkate alınmış en önemli noktalardan biridir. Yabancı dilde metin okuma aşamasına gelme süresini kısaltmak, sözcük ezberini ve dil öğrenimini kolaylaştırmak gibi amaçlarla kaleme alınmış olan bu sözlükler, dil öğretiminde bir ders kitabı olarak okunmuş ve okutulmuştur (Nihad M. Çetin, Ahmedî'nin *Mirkatü'l-Edeb'i Hakkında'* dan aktaran Öz, 2010: 52-53)."

"Fenn-i hatîr" (Muhammed Sâlih, Muhavvel, yz., vr.1b'den aktaran Öz, 2010: 53) yani itibarlı ilim olarak da görülen manzum sözlük yazma geleneği dil öğretimi konusunda önemli bir işlev görmüş, yetersiz kaldığı yerlerde ise yazılan şerhlerle (mesela *Tuhfe-i Vehbî* ve *Tuhfe-i Şâhidî*'ye yazılan şerhler. Bu konuda bkz.Öz, 1999) desteklenmiştir.

Hacmi küçük, faydası çok ve ezberi kolay (Bahâ'üddin İbn Abdurrahmân el-Mağalkaravî, *Ucûbetü'l-Garâyib fi Nazmî'l-Cevâhiri'l-Acâyib*, yz., vr.3b'den aktaran Öz, :2010:90) eserler olarak nitelendirilen "manzum sözlüklerde fasih dil kullanan şâir ve ediplerin nazım ve nesirde kullandıkları kelimeler ile inşâ sanatında kullanılan Arapça ve Farsça kelimeler nazmedilmiş, nâdir olarak kullanılan kelimelere yer verilmemiştir. Kelimenin fesâhâte ve belâgâte uygun olmasına özen gösterilmiş; bununla düzgün konuşma ve maksadı

güzel ifade etme melekesinin kazandırılması, konuşma ve yazıda akıcılığın sağlanması düşünülmüştür (Öz, 2010: 53).”

Medreselerde alet dersleri (sarf, nahiv vb.) arasında okutulan lugatlar hedef kitlenin kelime dağarcığını ve dil bilgisini geliştirdiği kadar yine alet ilimlerinden sayılan aruzu öğretme bakımından da önemli bir işleve sahiptir. “Bu sözlüklerde bazı edebî sanatlar, bahir ve vezinler öğretilerek aruz konusunda bilgi edindirme amacı güdülmüş, şiire ve şairliğe yatkın olanların yeteneklerinin geliştirilmesi arzu edilmiştir....Manzum sözlük yazarları, eserlerinin aruzu iyi bilen kişilerce vezin üzere okutulup ezberletilmesi konusunda ısrarla vurgu yapmışlar ve manzum sözlük okutanların da aruzu iyi bilmeleri gerektiğini belirtmişlerdir (Öz, 2010: 53).” Çalışmamıza konu olan Osman Şâkir de *Şehdü Elfâz* adlı Arapça-Türkçe manzum sözlüğünün sebep-i telif kısmında aşağıdaki beyitlerle, bu lugati okutacak kişide nazma liyakat bulunması ve okutanın vezne uyması gerektiğini, okutanın aruz konusunda câhil olması durumunda vezni kusurlu anlatacağını, eğer ehil olan okutursa okuyanların nazım ve vezin konusunda yetkin olacaklarını dile getirir:

Okıdanda gerek nazma liyâkat
Ki kılmaludur evzâna ri'âyet

Ger olursa mu'allimde cehâlet
Ki olmaz hâlî evzânda rekâket

Bulup ehlini okurlarsa şıbyân
Olurlar nazmîle vezn içre merdân (Şâkir, 1789: 2b)

Manzum sözlüklerin birtakım tertip özellikleri vardır. Klasik eser tertibinde âdet olduğu üzere besmele, hamdele, salvele ve sebep-i telif ten sonra asıl sözlük kısmı gelir. “Asıl sözlük kısmı kıt'a başlığını taşıyan, beyit sayıları ve çoğunlukla vezinleri birbirinden farklı, kafiyeleşmiş aa xa xa xa... şeklinde olan parçalardan oluşur.” (Kılıç, 2009:17) Genellikle kıt'anın hangi aruz bahrinde yazıldığı başlıkta belirtilir;

“El-Ğıţ'atü'l-ülâ Mine'r-Remeli'l-Müşemmeni'l-Mağzûfi'l-Mağşûr (Şâkir, 1789: 3a) ”
kıt'anın son beytinin ilk mısraında da,

Fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilât
Bu luğâti okıyup da al 'adûdan intikâm (Şâkir, 1789: 3b)

beytinde olduğu gibi kıtanın vezni verilir ve bu beyte takti beyti denir. Bazen bu takti beyti kıtanın başında da gösterilebilir:

Beytân
Dâniş ü fazla dürüş tâ kim bulasın i'tibâr
Ğat' olunmaz ol şecer kim anda bulunsa simâr

Fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilât
Bu remel oldı müşemmen âhîrinde ğaşrı var

Mine'r-Remeli'l-Mağşûr
İzed ü Yezdân Hudâ Allâhu Teñri Kirdigâr
Bed' ü âğâz kerden oldı başlamak iş fi'l ü kâr

Âferinende Yaradan Fâtır u Bârî gibi
Hem mürebbî besleyici Fârsî perverdigâr (Şâkir, 1795: 3a)

Manzum sözlükler, kelimelerin doğru telaffuz edilmesi için genellikle harekeli yazılır. “Okuyucunun kelimelerin karşılıklarını kolaylıkla bulabilmesi için kelimelerin birbirine gönderilmesinde numaralandırma usûlü uygulanır. Her kıtanın başındaki ilk Arapça, Türkçe ya da Farsça kelimeye altı çizilmek suretiyle ‘1’ rakamı verilir, onun karşılığı olan kelime de aynı şekilde işaretlenir ve numaralanır. Kıt’anın büyüklüğüne göre kullanılan rakam 1’den 9’a kadar olabileceği gibi bazı sözlüklerde bu rakam 1’den 12’ye kadar çıkabilmektedir (Kılıç, 2009: 18).” Bu sözlüklerde kıta sayısı da değişkenlik göstermektedir.” Türkçe-Farsça manzum sözlüklerin kıta sayıları 10 ile 81 arasında, Türkçe-Arapça-Farsça sözlüklerin kıta sayıları ise 11 ile 100 arasında değişmektedir (Kılıç, 2009: 18).”

Manzum sözlükler içerik bakımından benzerlik gösterir. “Genellikle isim ve sıfat türünden kelimelere yer verilir, bunların yanında Arapça ya da Farsça fiillerin mâzî ve muzârî kökleri, çekimli fiiller ve fiillerin mastar halleri de gösterilir (Öz, 1999: 13).”

Mensur sözlüklerden daha sonraki zamanlarda yazılmaya başlanan manzum sözlüklerin de ilk örnekleri yine Arap dil bilginleri tarafından verilmiştir. “Kaside nazım şekliyle nazmedilen bu eserlerin ilk örnekleri İsmail b. İbrahim b. Muhammed er-Rib’î (öl.1087)’nin *Kaydû’l-Evâbid*’i, Halil b.Ahmed’in *Kitâbü’l-‘Ayn*’ı ve Zemahşerî’nin *Mufasssal*’ıdır (Kılıç, 2009: 14).” Arapçadan Arapçaya yazılan bu ilk örneklerden sonra iki dilli manzum sözlükler de yazılmaya başlanmıştır. “İki dilli manzum sözlük yazma geleneğinin ilk örneği 13. yüzyılda yaşamış olan Bedrüddin Ebû Nasr Mes’ûd b. Ebî Bekr el-Ferâhî’nin *Nisâbü’s-Sıbyân* adlı 200 beyitlik Arapça-Farsça Lügati’dir (Kılıç, 2009: 14).”

Manzum sözlük yazma geleneği zaman içerisinde kendine Anadolu sahasında da yer bulmuştur. Bilindiği kadarıyla Anadolu sahasında yazılan ilk manzum sözlük “*Lügat-i Feriştioğlu*, Abdulmelik ibni Melek’in 1392 yılında kaleme aldığı tahmin edilen Arapça-Türkçe manzum lügat kitabıdır (Muhtar, 1993: 21).” Aynı dönemde Türkçe-Farsça manzum lügat yazılmakta da geç kalınmaz. “Tespitlere göre Anadolu’da Farsça-Türkçe manzum sözlük grubunun ilk örneği Hüsâm b. Hasan el-Konevî’nin 1399-1400 yılında yazdığı *Tuhfe-i Hüsâmî* adlı eseridir (Öz, 2010: 52).” Bu geleneğin son halkası olan *Tuhfe-i Remzî*’nin (Kartal, 2003:14) yazıldığı 1924 yılına kadar Anadolu sahasında Arapça-Türkçe, Farsça-Türkçe, Arapça-Farsça-Türkçe birçok manzum lügat kaleme alınmıştır.

Osman Şâkir

Yazımıza konu olan Osman Şâkir’in hayatı hakkında ayrıntılı bilgiye sahip değiliz. Ancak biz onun hayatına ilişkin bazı bilgileri eserlerinden çıkarabilmekteyiz: *Müşellesnâme* adını verdiği Arapça-Farsça-Türkçe manzum sözlüğünün girişinde:

Yigirmi beşde idi sinn-i sâlim
Bunu nazmımda fehm eyle maķâlim

Mübârek sâl idi ol dem ki yârâ
Kalem çekmişdi târîhine **tuğrâ** (توغرا 1210)

Tamâmın luţf-ı Hâķ çün kıldı i’lâm
Müşelleşnâme-i Şâkir didim nâm (Şâkir, 1795: 2b).

beyitleriyle eserini kaleme aldığı tarihi verirken yaşından bahsetmektedir. İkinci beyitteki “**tuğrâ**” kelimesi (orijinal metinde kelimenin altına 1210 yazılmıştır) ebced hesabına göre h. 1210/m. 1795-96 yılını göstermektedir, yine aynı eserin sonunda eserin tamamlanma tarihini şu mısralarla dile getirmektedir:

“Mücevher ‘adı² kıl târîh-i sâlin
Müşelleş-nâme niñ ögren kemâlin” (مثلاثامه نك اوكرن كمالن) (Şâkir, 1795: 32b).

² Metinde عر şeklinde yazılmış olsa da doğrusunun ادى olması gerektiği düşünülmektedir.

beytin ikinci musraındaki koyu yazılmış harfler (orijinal metinde kırmızı mürekkeple yazılmıştır) 'in ebced hesabına göre toplamı 1210 yılını göstermektedir. Bu tarihte yirmi beş yaşında olduğunu söylediğine göre müellif h.1185/m. 1771-72 yılında doğmuş olmalıdır. Osman Şâkir memleketini ise *Musavver İrân Sefâretnâmesi* adlı eserinin:

“Ammâ ba'd bu hâkîr-i pür-takşîr kalîlü'l-bîdâ'a dahîlü's-sinâ'a el-muhtâcu ilâ rabbihi'l-gâfir **Bozoqlı Osmân Şâkir** dir ki...(Şâkir, 1810: 3a).”

cümlesinde ve *Şehdü Elfâz* adını verdiği Arapça-Türkçe manzum lugatinin girişinde:

“Vaţan olmuş baña **karye-i Sunkûr**
Ki mevlâ idüp ıslâh kıla ma'mûr (Şâkir, 1799: 2a).”

beytinde dile getirmektedir. Sunkur köyü, bugün Yozgat'ın Sorgun ilçesine bağlı “Sungur” adlı bir köydür.

Osman Şâkir'in ölüm tarihini Faik Reşit Unat, Sicill-i Osmânî'deki biyografiden hareketle 1817 olarak vermektedir (Unat, 1992:207). Yine aynı biyografiyi esas alan Hüsamettin Aksu Osman Şâkir'in ölüm yılını 1816 olarak göstermektedir (Aksu: 2008: 416). Sicill-i Osmânî'de şu bilgiler kayıtlıdır: “Osman Efendi: Bozoqludur. Müderris, Üsküdar Mollası olup müddeti hitâmından evvel 1227 (Mayıs-Haziran 1812) cemâziyelevvelinde bir mahalle irsâl idildi. 232 zilhiccesinde (Ekim-Kasım 1817) irtihâl eyledi (Süreyya, 1796: 440).” 1232 zilhiccesi olduğuna göre 1817 yılı daha doğrudur. Ancak burada sorunlu bir husus vardır. Sicill-i Osmânî'de bir başka Bozoklu Osman Efendi daha vardır ki onun hakkında da: “Bozoqludur. Müderris ve 1209 (1794-95)'da Eyüp Mollası olup sonra fevt oldu. Maḥdûmı meşâyiḥ-i Nakşbendiyye'den 'Ömer Efendi 1242'de vefât eylemiştir (Süreyya, 1796: 436).” bilgileri vardır. Sicill'in “1209 (1794-95)'da Eyüp mollası olup sonra fevt oldu.” ifadesinde yer alan “sonra fevt oldu” ile kast edilen “sonra” ne kadar “sonra”dır o husus, anlaşılammaktadır. Müellifin, Nazm-ı Dil-ârâ adlı eserindeki:

Adı târiḥ ile hem-pâ oldu
Her biri Nazm-ı **Dil-ârâ** oldu (Şâkir, 1815: 7b)

beytinde koyu yazılı harflerin (orijinal metinde kırmızı mürekkeple yazılmıştır) tamiyeli ebced hesabının gösterdiği eserin yazılış tarihi olan h. 1231/ m.1815-1816 yılında hayatta olduğunu anlıyoruz. Ancak yine de onun iki Bozoklu Osmân Efendi'den hangisi olduğunu -eldeki bilgiler ışığında- kesin olarak söylememiz mümkün görünmemektedir. Ayrıca Sicill'in, müellifin İrân'a gönderilen sefâret heyetindeki görevinden bahsetmemesi ve “Şâkir” ismini zikretmemesi gibi hususlar da, sözü edilen iki Osman Efendi'nin de Osman Şâkir olmayabileceğini akla getirmektedir.

Osman Şâkir Efendi 1810'da İrân'a gönderilen Yâsincizâde Abdulvehhâb Efendi riyâsetindeki elçilik heyetinde Farsça tercümânı olarak görevlendirilmiş ve bu seyahat esnâsında geçtikleri yerleri anlatan, kendisinin resimlediği *Musavver İrân Sefâretnâmesi* adlı eserini kaleme almıştır (Unat, 1992: 206-207).

Osman Şâkir Efendi, kendisinin “Ammâ ba'd bu hâkîr-i pür-takşîr kalîlü'l-bîdâ'a dahîlü's-sinâ'a el-muhtâcu ilâ rabbihi'l-gâfir Bozoqlı Osmân Şâkir dir ki ‘ömr-i girân-mâyemi ulûm-ı 'Arabiyye ve Fârsiyye ve fûnûn-ı hüsn-i haṭṭ ve eş'âr ve edebiyeye şarf ve anlarıñ her birerleriniñ ta'allûm ve ta'limlerini ḥarf-be-ḥarf eylemiş idim. Ve bir miqdâr daḥı fûnûn-ı hey'et ve hendeseden ve coğrafya ve muḳâyeseden behre-mend ve bu mezkûrâtıñ taḥrîr u taşvîr u tersîminde daḥı 'alâ kadri'l-kifâye şöhre-bend idim (Şâkir, 1810: 3a).” ifadelerinden de anlaşılacağı üzere o, kendini iyi yetiştirmiş, Arapça ve Farsçayı, hüsn-i hattı, şiir ve edebiyatı başkasına öğretecek kadar iyi bilen; astronomi, geometri, coğrafya ve mukayese ilimlerinden de anlayan bir kişidir. Kendi yetkinliğinin farkında olan Osman Şâkir, kendinden az ve mütevazı bir şekilde söz etmenin geleneksel bir tavır olduğu bir kültürde yetişmiş olmasına rağmen geleneğin aksine, kendisinden hiç de mütevâzi bir şekilde söz etmez. Meselâ yukarıdaki “ömr-i girân-mâyemi” yani “değerli

ömrümü” ve “şöhre-bend idim” yani meşhurdum ifadeleri onun özgüveninin ne kadar yüksek olduğunu göstermektedir. Osman Şâkir Efendi bu tavrını aynı metnin devâmında da artırarak sürdürür. Yine gelenekte rastlanmayacak şu ifadeler onun özgüvenden de öte tekebbüre varan bir yanının olduğunu göstermektedir: “taraf-ı devlet-i ‘aliyye ve cânib-i salţanat-ı seniyyeden büyük ilçi olarak ‘ulemā-i kirām ve mevālī-i ‘ızāmdan fazīletlü Yāsinci-zāde Seyyid ‘Abdu’l-vehhāb Efendi dā‘īleri irsāl olundıkda yine ‘ulemā-i kirām ve müderrisīn-i zevi’l-ihtirāmdan bu ‘abd-i dā‘ī Şâkir’i Fārsī tercümānlığı hīdmeti ile ma‘iyyet-i Efendi-i mumāileyhe me’mūr ve ilbās-ı hil’at ile sa’yini meşkūr buyurdılar. Āsitāne-i sa’adet-āşiyāneden Üsküdār-ı leţāfet-medāra ‘ubūrımız eşnāsında fu’ād-ı ma‘ārif-mu’tādıma bu sāniha sunūh ve zāmīr-i menākīb-semīrime bu vāziha vuzūh eyledi ki (Şâkir, 1810: 4b-5a).”

Osmanlı geleneğinde bir yazar başka birinden “ulemā-i kirām ve mevālī-i ‘ızāmdan fazīletlü” yani âlimlerin şereflilerinden ve efendilerin büyüklerinden, faziletli diye söz edebilir, ancak kendisinden de “ulemā-i kirām ve müderrisīn-i zevi’l-ihtirāmdan bu ‘abd-i dā‘ī” yani âlimlerin şereflilerinden ve müderrislerin saygıdeğerlerinden “ diye söz etmez. Kendi iç dünyasını da “fu’ād-ı ma‘ārif-mu’tādım” ve “zāmīr-i menākīb-semīrim” sözleriyle yücelten Osman Şâkir Efendi, kendine, narsist bir kişiliği çağrıştıracak kadar çok değer verdiği izlenimini uyandırmaktadır.

Osman Şâkir Efendi, yukarıda da söylediğimiz gibi kendi yetkinliğinin farkındadır ve bunun verdiği rahatlıkla kendisiyle aynı alanda daha önce eser vermiş müellifleri eleştirmekten geri durmaz. Meselâ *Müselles-nâme* adlı Arapça-Farsça-Türkçe manzum sözlüğünün sonunda yazdığı sebab-i telifinde:

Bu hāl içre gelürler ba‘z-ı ihvān
Zebān-ı Fārsī vü Tāzī-cūyān

Getürmişlerdi iki Se Zebānı
Ta‘allüm itmekiçün ya’nī anı

Biri Şeyh Aḥmed-i ‘Antākī nazmı
Birisī Üsküdārī Ḥākī nazmı

Birisī eylemiş her beyti merhūn
Degilmiş birisi evzāna maḫrūn

Ki sirḫat eylemiş biri birinden
Ḳoparmış mışra‘ı yerlü yerinden (Şâkir, 1795: 31b-32a)

beyitleriyle daha önce *Se Zebân* adlı üç dilli sözlük yazmış olan Şeyh Ahmed Antakī’yi eserinde beyitlerin manasının sonraki beyitlerde tamamlanması; Üsküdārī Hākī’yi aruza hâkim olmaması ve ikisinin birbirinden hırsızlık yapmaları yönüyle eleştirmektedir. Benzeri bir durumu *Nazm-ı Dil-ârâ* adlı Farsça-Türkçe manzum sözlüğünün sebab-i telif kısmında görmekteyiz. Osman Şâkir, Sünbülzāde Vehbī’nin *Tuhfe-i Vehbî* isimli Farsça-Türkçe manzum lugatini ele alarak:

Gerçi kim niçe luġatler manzūm
Eylemişler ‘adedi hep ma‘lūm

Biri ez-cümle luġat-i Vehbī
Çekmiş anda niçe dürlü ta‘abı

Ya‘ni kim ḫarf-i hecāda tertīb
Eyleyüp nazmını ḳılmış taş‘İb

Öyle nazmında çeküp zahmet ü renc
Olmış ol za'mı ile kâfiye-senc

Fârsîde 'Arabî mezc itmiş
Var iken yolu yabana gitmiş

Bu ta'assüfle idüp nazm-ı luğat
Anda mevcûd henüz çok ğalaṭāt

Ğalaṭ-ı fâhişini şad miḳdâr
Eyledim mecma'-ı dânişde şümâr

Bulmamış şihhat-i lafza çâre
Neylesün câhil imiş bî-çâre

İsm-i maşdarla ḥadeş ma'nâsın
Lâzım u ta'diyenin mebnâsın

Yok imiş farqa anıñ kudreti hîç
Eylemiş birbirine pîç ü merîc

Olmış iken ğalaṭ ile meşḥûn
Ba'zı mişrâ'ı daḥı nâ-mevzûn

Eylemiş lafını pûşîde-i zûr
Okıyana gelür elbette fütür

Ol kadar keşret-i güftâr itmiş
Ezber idenleri bîzâr itmiş (Şâkir, 18105: 5b)

beyitleriyle Vehbî'nin bu eserinin yanlışlıklarla dolu olduğunu söyler ve gördüğü şu yanlışlıkları sıralar: Vehbî Arapça ile Farsçayı karıştırmış işin kolayı varken zor yolu seçmiştir; cehâletinden ötürü kelimelerin binalarını da (geçişli-geçişsiz) karıştırmış; aruza hâkim olmadığı için bazı mısraların vezinlerini tutturamamış, bu kadar hatayla dolu olması da ezberleyenlere usanç vermiş, onları bıktırmıştır.

Osman Şâkir'e göre Vehbî'nin eserinde daha nice kusurlar vardır:

Daḥı var niçe 'uyûbı zâhir
Baḥr-i nazmında degilmiş mâhir

Vezni az kıṭ'ası olmuş bisyâr
Eylemiş niçe buḥûrı tekrâr

Ḥacmine göre degildür luğati
Mümteli ḥaşvile yok menfa'ati

Türkî elfâzı getürmüş evvel
Lâ-muḥâle virir o zabṭa ḥalel (Şâkir, 1815: 6a)

Meselâ aruz konusunda mahareti olmadığı için eserin kıt'asını bol vezin çeşidini az tutmuştur; eserin hacmiyle içerdiği kelime sayısı orantılı değildir, fazlalıklarla dolu olup bunların hiç kimseye faydası yoktur. Vehbî'nin son kusuru da Türkçe kelimeleri önce Farsça kelimeleri sonra getirmesidir ki bu sözlüğün düzenine zarar vermektedir.

"Sünbülzâde Vehbî çok iyi Farsça bildiğinden I. Abdulhamid döneminde İran Şâhı Kerim Han Zend'e elçi olarak gönderilmiş (1775), Kerim Han'la yakın dostluğu yüzünden devletin menfaatlerine zarar verdiği yolundaki söylentiler üzerine idâmı emredilmiştir. Ancak bir posta tatarı kılığında gizlice İstanbul'a dönen Vehbî, Üsküdar'da saklanırken yazdığı 'Tannâne' kasidesi sayesinde affedilmiştir (Kuru, 2009:140)." Osman Şâkir, bu olaya gönderme yapıp kendisinin de İrân'a gittiğini, ama laf kalabalığıyla, uydurma sözlerle vakit geçirmedeğini aşağıdaki beyitleriyle dile getirerek Vehbî'ye yönelik eleştirisini sürdürür:

Ben de İrân'a sefer itmiş idim
Vardığı yire anıñ gitmiş idim

Başmadım cāy-ı dürüg üzre kadem
Urmadım lâf-ı telâtûf la dem (Şâkir, 1815: 6a)

Bu kadar eleştiriden sonra da bütün bu eleştirileri, yukarıda Vehbî'ye "câhil" dediğini unutarak, bilgisiyile kibirlenmek için değil sadece doğruların ortaya çıkması için yaptığını söyler:

Añlama bu sühânım 'ucb-i 'ucâb
Hağ budur eyledim izhâr-ı şavâb (Şâkir, 1815: 6a-6b)

Kendisi *Nazm-ı Dil-ârâ'* sında bu saydıklarının tam tersini yapmıştır:

Dir ki bu Şâkir-i 'abd-i ez'af
Ahsen-i vechile yazdım elçâf

Fârsî lafzımı kıldım taqdîm
Türkîce terceme yanında nedim

Fârsî evvel olunca her bâr
Türkî ma'nâsı bulunur nâ-çâr

Zîkr olunsa luğat-i Fârisi ger
Türkî eyler dile elbette güzer

Bilinür geldiği yirde ma'nâ
Eyledim böyle müretteb ra'nâ

...

Ba'zî lafz-ı 'Arabî hem manzûm
Oldı en-nâdirü mişlü'l-ma'dûm

Çâfiye ecli içündür ancak
O da müsta'mel olandur el-ğâğ

İtmedim haşv ü girevle memlû
Muntazam oldı mişâl-i lû'lû

...

Bunda taṭvīl-i maḳāl eylemedim
Hīç beyhūde sūḫan söylemedim

Gelmeye ṭab‘-ı selīm üzre fütür
Bula hıfzında şafā ile sürür

Oldı zīrā ki bunıñ hacmi şağır
Böyle iken luğati oldı keşir

...

Eyledim baḫr-i ‘arūzı tekmīl
Aşlını fer‘ini eyle taḫşīl (Şâkir, 1815: 6a-7b)

Yani o, lugatini en güzel şekilde yazmıştır: önce Türkçe kelimeleri daha sonra da onların Farsça karşılıklarını vermiştir ki en güzel usul de budur, çünkü Türkçeyi söyleyince Farsça karşılığı zaten akla gelecektir; yer yer Arapça kelimeleri de kullanmıştır karşılık olarak, ama bunu sadece kafiye tutturabilmek için yapmıştır; okuyanlarda bir usanç uyandırmamak için gereksiz söz ve uzatmalardan kaçınmıştır; eserinin hacmi küçüktür, ama barındırdığı kelime sayısı Vehbî'nin aksine çoktur; ayrıca kendisi aruzu iyi bildiği için Vehbî gibi vezin hatası yapmadığı gibi bütün ayrıntılarına kadar öğretecek şekilde aruz bahirlerini de yazmıştır.

Eserleri:

Osman Şâkir Efendî'nin üçü manzum sözlük, biri sefâretnâme, biri de gramer kitabı olmak üzere dört eseri vardır:

1. *Müselles-nâme*:

Osman Şâkir, Arapça-Farsça-Türkçe bir sözlük olan *Müsellesnâme*'yi yazdığı tarihi, yukarıda müellifin doğum tarihine ilişkin bölümde bahsi geçtiği üzere,

Yirmi beşde idi sinn-i sâlim
Bunı nazmımda fehm eyle maḳâlim

Mübârek sâl idi ol dem ki yārā
Ḳalem çekmişdi târîhine **ṭuğrā** (طُغْرَا 1210)

Tamâmin luṭf-ı Ḥaḳ çün kıldı i'lâm
Müsellesnâme-i Şâkir didim nâm (Şâkir, 1795: 2b)

beyitleriyle hem eserin başında hem de

Mücevher ‘ad kııl târîḫ-i sâlin
Müselles-nâmeniñ öğren kemâlin (مثلثنامه نك اوكرن كمالن) (Şâkir, 1795: 32b)

beytiyle eserin sonunda dile getirmektedir. Buna göre eser h.1210/ m.1795-96 yılında yazılmıştır. Müellif yirmi beş yaşında iken yazdığı eseri iki hafta içinde tamamladığını,

Dü hefte içre çün kıldım mükemmel
Bu kırk iki buḫūr üzre muḫaşşal (Şâkir, 1795: 32b)

beytiyle ; eseri hiçbir kaynağa bakmadan hâfızasındaki birikimle yazdığını da,

Velikin yoğıdı yanımda Ferheng
Ne Nî‘met vardı ey dil-ber-i şeng

Ne baḫdım Ḳāmūs’a ne Cevherî‘ye
Luğat-ı Mücmel’e ne Aḫterî‘ye

Hemān hıfzımda bulunan luġātiñ
Getürdim ba'zısını ba'zı nikātiñ (Şâkir, 1795: 32b)

beyitleriyle dile getirir.

Tamām biñ iki yüz elli luġat kim
'Arab dilinden oldu bunda nazmım

Dağı biñ yüz yigirmi bir 'aded hem
Luġat-i Fârsî oldu munazzam

Biñ on tokuz luġat-ı Türk kâmil
Bu miqdârı luġata oldu şâmil (Şâkir, 1795: 32b)

beyitlerinde dile getirildiği üzere eserde, 1250 Arapça, 1120 Farsça, 1019 Türkçe kelime birbirlerinin karşılığı olarak verilmiştir. Aynı anlamı taşıyan kelimelerin aynı rakamla numaralandırıldığı sözlükte her kelimenin üzerine hangi dile ait olduğu o dilin ilk harfiyle (Arapça ع, Farsça ف, Türkçe ت) gösterilmiş; Türkçede tam karşılığı olmayıp Türkçeleşmiş olarak kullanılan bazı kelimelerin üstüne Arapçadan alınma Türkçe kelime anlamında ع ya da Farsçadan alınma Türkçe kelime anlamında ت harfleri konmuştur.

“*Müselles-nâme*, 43 beyitlik mesnevî tarzında yazılmış bir giriş, sözlük kısmını oluşturan 42 kıt'a ve “*Hâzâ Tezyilün Fî Sebebi Te'lifi'l-Kitâb*” başlıklı yine mesnevî tarzında yazılmış 41 beyitlik bir hâtimedden meydana gelir. Tamamı 556 beyit, sözlük kısmı 390 beyittir. Kıt'aların beyit sayıları 3 ile 19 arasında değişir. Her kıt'a, “*Beytân*” başlığı altında dörtlük halinde yazılmış takti beyitleriyle başlar. Bunların ilk beytinde veciz ve özendirici sözler söylenmiş; ikinci beytin ilk mısraında veznin tefileleri, ikinci mısraında da bahrin ve cüzlerin adı belirtilmiştir. Kıt'a sonlarında da yine ikişer takti beyti yer alır. Bu beyitlerin üçüncü mrsralarında vezin tekrarlanmış, diğer mrsralarda her üç dilde birbirinin karşılığı olan sözler söylenmiştir. *Müselles-nâme* bu şekilde Şeyh Ahmed-i Antakî'nin *Se Zebân'*ına benzer. *Müselles-nâme'*de 15 bahir kullanılmıştır. Aynı bahirde nazmedilmiş kıt'alar alt alta sıralanmış, ancak değişik vezinler kullanılmıştır. Bunlardan remel bahri ile 9, hezec ile 8, recez ile 6, muzâri ve münserih bahirleri ile 3'er, basit, medîd ve mütekârib bahirleri ile 2'şer, hafif, kâmil, müctes, müktedab, tavil ve vâfir bahirleri ile de 1'er kıt'a yazılmıştır. Eserin nüshaları Süleymâniye Ktb., Zühdü Bey 484; Kâhire Üniversite Ktb., TY 10/2; TY Kat., II, 105; Münzevî, Nüşah â, III, 2023 'te kayıtlıdır (Öz, 2010:249-251).”

2. *Nazm-ı Dil-ârâ:*

Osman Şâkir bu eserini II. Mahmud döneminde iki kere, Abdulmecid döneminde üç kere sadrazamlık görevinde bulunan Mehmed Emin Raûf Paşa (1780-1860)'ya ithâf ettiğini şu beyitlerde dile getirir:

Şâh-ı iklîm-sitân u pür-cüd
Ya'nî kim hâzret-i Sulţân Maġmûd

Buldı bir âşaf-ı vâlâ-ġadri
Şâķıbu'l-fikr cedir-i şadri

...

Ya'nî hem-nâm-ı resûl-i Ekrem
Şâķib-i re'fet ü şadr-ı a'zam

Maġlaş-ı pâķi gibi zâtı ra'ûf
Dil-i pür-nûrı 'aġâ-baġş u 'aġûf

...

Diledim ‘arz kılam bir güherim
Ola ‘indinde benim de eşerim

Fârsî bir luğat-ı hûb-edâ
Eyledim hâk-i derine ihdâ

İsm-i sâmisine imlâ itdim
Nazm u tertibini a’lâ itdim (Şâkir, 1815: 3b-4a)

Müellif bu beyitlerin devamında eserini, Mehmed Raûf Paşa’nın Osman adlı oğlunun okuması için yazdığını da belirtir:

Eyledim vech-i hasenle tertîb
Şu gibi ezber ider tıfl-ı edîb

Mîr-i maḥdûm-ı mu‘allâ-gevher
Vaḳtile eyleye şâyed ezber

Aña hem-nâmdur ol ḳurretü ‘ayn
Ki odur kân-ı ḥayâ zü’n-nüreyn (Şâkir, 1815: 4b)

h.1231 / m.1815-16’da telif edildiğini

Adı (آد) târîḥ ile hem-pâ oldu
Her biri **Nazm-ı Dil-ârâ** (نظم دِلَارَا) oldu (Şâkir, 1815: 7b)

beytindeki koyu harflerin ebced toplamından öğrendiğimiz Nazm-ı Dil-ârâ toplam 605 beyitten oluşmaktadır. Besmele, hamdele, salvele ve sebep-i telifin bulunduğu mesnevi tarzındaki 95 beyitlik dîbâceden sonra 510 beyitlik sözlük kısmı yer almaktadır. Sözlük kısmında dua ve takti beyitlerinin dışında toplam 458 beyitte 1986 adet Farsça kelimenin Türkçe karşılıkları verilmiştir. Eserin sözlük kısmı 52 kıt’adan oluşmaktadır. Bu kıt’alardan 45 tanesi dîvân tertibinde olduğu gibi kafiye harflerine göre alfabetik olarak sıralanmış ve gazel tarzında yazılmış, son 7 tanesi de mesnevi tarzında kaleme alınmıştır. Kıt’a başlıkları; “Ḳıt’a-i Bist u Yeküm der-Ḥarf-i Zâ ez-Baḥr-i Hezec-i Mekkûf”, “Ḳıt’a-i Çihil u Heftüm ez-Baḥr-i Mütেকârib ber-Ṭarîḳ-i Meşnevî” örneklerinde olduğu gibi kıt’anın hangi bahirde yazıldığını ve gazel tarzındaysa kafiye harfini, değilse mesnevi tarzında yazıldığını bildirmektedir. Kıt’alarda remel ve hezecin 12’şer, recezin 7, müctes ve mütেকâribin 3’er, muzâri, münserih, seri, hafif ve basitin 2’şer, medîd, kâmil, vâfir ve tavilin 1’er vezni kullanılmıştır. Osman Şâkir,

Raḳamıñ vaz’ına yoḳdur ḥâcet
Çekmeye ezber idenler zaḥmet

diyerek, daha önce yazdığı iki sözlüğündeki kelimeleri rakamlarla numaralandırma usûlünden vazgeçmiştir. Müellif hatt-ı destiyle kaleme aldığı nüshada, okuyanların işini kolaylaştırmak için medli okunması gereken kelimelerin altına kırmızı mürekkeple bir çizgi çekmiş, yine okuyanlara aruz konusunda yardımcı olmak için tef’ilelerin sonuna kırmızı mürekkeple birer nokta koymuştur. Osman Şâkir’in bu eserinde Vehbî’ye yönelttiği eleştirilerini yukarıda dile getirmiştik.

Eserin bilinen iki nüshası vardır. Birincisi “Bi-ḥattı nâzımıhi’lmüfteḳir ila’llâhi’l-ğâfir ‘Oşmân el-meşhûr bi’ş-Şâkir el-müderriş bi-dâri’s-salṭanatihî tercümâni’l-Fârsî” ibâresinden

anlaşılacağı üzere müellif hattı olup hâlen Michigan Üniversitesi Kütüphanesi Türkçe Yazmaları nu: 414'te kayıtlıdır. İkincisi ise Çorum Hasan Paşa İl Halk Kütüphanesi 19 Hk 1875 numarada kayıtlıdır.

3. *Musavver İrân Sefâret-nâmesi*

19 Ekim 1810 tarihinde İran Şâhu nezdinde büyükelçiliğe memur edilen Yasincizâde Abdulvehhâb Efendi'nin maiyetine Farsça tercümanı olarak atanan Osman Şâkir Efendi, İstanbul'dan Tahran'a kadar uzanan yolculuklarında geçtikleri beldeleri ve şehirleri resimli olarak anlattığı bu eserini yazma sebebini, eserin başında şöyle izah eder:

“Âsitâne-i sa'âdet-âşiyânenen Üsküdâr-ı leţâfet-medâra 'ubûrımız eşnâsında fu'âd-ı ma'ârif- mu'tâdıma bu sâniha sunûh ve zâmîr-i menâkıb-semîrime bu vâziha vuzûh eyledi ki Üsküdâr-ı sa'âdet-medârdan tâ dâr-ı salţanat-ı Şâh-ı İrân'a varınca her bir menâzil ü mehâfili sâ'at-be-sâ'at tedkîk ü tahtîr ve her bir kura vü bilâdîñ eşkâlini ve resmlerini tenmîk ü taşvîr ve eşnâ-yı râhda müşâhede vü istimâ' eyledim dekâyık u vekâyî'i dürûğ-ı bî-fürûğ olmayarak tahkîk ve taştîr idem. ...El-hâşıl cümle sergüzeştimizi ve seyr-i küh u deştimizi mektûb ve bir Sefâretnâme-i mergûb kılam ki nazâr iden zevât-ı kirâma 'ilm semâ'î ve muşavver olduğı haşşiyetden müşâhede rütbesine qarîb-i intifâ'î hâşıl ola ve bu Sefâretnâme fûnûn-ı târih ve coğrafyaya ve inşâ ve imlâyâ şâmildür. Evvelâ teberrüken Üsküdâr bu minvâl üzre resm olundu (Şâkir, 1810: 5b-6b).”

“Böylece, vereceği bilgilerin ilmî ve gerçeklere uygun düşmesine, eserin canlı bir üslup ile yazılmasına, gerek inşâ ve imlâsı ve gerekse yazısının güzelliği, içindeki resimlerle estetik ve göze de hitap eden bir şekil kazanmasına bu derece önem verdiğini bize anlatan yazar, İstanbul'dan hareketi ile birlikte hemen çalışmasına koyulmuş ve ilk önce Üsküdar'ın Beşiktaş semtinde Dolmabahçe iskelesinden ve Şemsî Paşa Sarayından Kızkulesi'ne kadar olan kısmının bir resmini yapmakla işe girişmiştir (Unat, 1992: 208).”

Üsküdar, Kartal, Gebze, Hereke Hanı, İzmit, Sapanca, Geyve, Taraklı, Tirebolu, Mudurnu, Bolu, Köroğlu Çeşmesi, Gerede, Bayındır, Çerkeş, Karacalar, Karacaviran, Koçhisar, Tosya, Hacıhamza, Sarmaşikkaya, Osmancık, Dingilhüseyin Derbendi, Merzifon, Amasya, Zâyigân, Siyalhân, Ebher, Kazvin, Kışlak, Tahran gibi 31 yerleşim yerinin resminin yer aldığı Sefâret-nâme'nin Merzifon'a kadar olan kısımlarında o belde ile ilgili bilgiler yer almakla birlikte sonraki yerlerin sadece resimleri yapılmış olup hiçbir bilgi yer almamaktadır. “Sefâret-nâme'nin Merzifon'a kadar olan kısmı, kısa olmakla beraber güzel bir edebî nesirle kaleme alınmıştır. Metinde Anadolu'nun o tarihlerdeki yolları, asayiş durumu, sosyal ve ekonomik hayatı bakımlarından çok dikkate değer ve yer yer eleştirici mahiyette bilgiler verilmektedir (Unat, 1992: 208-209).” Eserin müellif hattı olan tek nüshası Millet Genel Kütüphanesi Ali Emiri 822'de kayıtlıdır.

4. *El-Mesâlikü'd-Deriyye fi Kavâ'id-i'l-Fârisiyye:*

Osman Şâkir'in Farsça gramerini anlatan bu eseri (Öz, 2010: 249), 8 varaktır ve Çorum Hasan Paşa İl Halk Kütüphanesi 19 Hk 2823/4 numarada kayıtlıdır.

5. *Şehdü Elfâz:*

Arapça-Türkçe manzum bir lugat olan bu eseri müellif;

Diliñden bu luğâti itme meczûm

Didim ben târihini **sahku manzûm** (سَحْقُ مَنْظُم) (Şâkir, 1789: 2b)

beytindeki koyu yazılmış kelimelerin ebced değerine göre h.1204/ m.1789-90 senesinde, henüz on dokuz yaşındayken kaleme almıştır. *Şehdü Elfâz*'ın tamamı 309 beyittir. Eser besmele, hamdele, salvele, sebab-i telif ve münâcâtın yer aldığı 48 beyitlik mesnevî tarzında yazılmış bir giriş bölümüyle başlar. Eserin girişinde lugat ilminin gerekliliğinden ve öneminden bahseden müellif sebab-i telif kısmında, geleneğe yer aldığı üzere, dostlarının istek ve teşvikleriyle eserini yazmaya başladığını söyler. Döneminde insanların lugata meyilli olduğunu, ama birçok

manzum lugat yazılmasına rağmen insanların onları okumadıklarını, kendisinin ise okuyanların bıkması için kısaca yazdığını dile getirir. Müellife göre eseri akıcıdır, ezberleyenler birçok manayı elde eder; ancak bu eseri öğrencilerine okutacak hocaların nazma liyâkati olmalı, okutanlar vezne dikkat etmelidir. Müellif,

Didim ben bunıñ ismin Şehdü Elfâz
Okıyanı ider ma'nâda îkâz (Şâkir, 1789: 2b)

beytiyle eserinin adını dile getirir. Bu giriş bölümünden sonra toplam 261 beyit tutan ve yirmi sekiz kıt'adan oluşan asıl sözlük kısmı gelir. Kıt'aların başlarında hangi bahrin hangi kalıbının kullanıldığı Arapça ibârelerle bildirilir. Kıt'alar gazel tarzında kafiyelenmiş olup her kıt'anın sonunda bir takti beytiyle kıt'anın vezni gösterilir. Bu kıtalarda aruz bahirlerinden hezecin 7, recezin 5, remelin 3, mütekârib ve kâmilin 2'şer, seri, muzâri, münserih, muktedâb, hafif, vâfir ve tavil bahirlerinin 1'er vezinleri kullanılmıştır.

Eser, 1001 adet Arapça kelimenin 899 adet Türkçe karşılığını barındırmaktadır. Bazen,

Nuḡ sözdür fem ağızdur vech yüzdür ṭarf göz
Bezm ışırmak 'azzu gibi oldu gülmek ibtisâm

Leys esed ü hayder ü bil arslan
Şayha katı şavta di gizlü ḥasīs

Yeyniye digil hafif korkuya ḥayfe
Selcem uzun hem ṭavil kılıca şamşam

beyitlerinde koyu gösterilen kelimelerde olduğu üzere birden çok Arapça kelimenin karşılığı olarak Türkçe bir kelime verildiği için genel toplamda Arapça kelimeler Türkçe kelimelerden daha çoktur. Eserde, manzum lugatlarda âdet olduğu üzere birbirinin karşılığı olan kelimeler aynı rakamlarla numaralandırılarak karışıklık önlenmek istenmiştir. Osman Şâkir yer yer,

Zec1 atmak remy gibi lafz beñzer hem aña

beytinde olduğu gibi eş ya da yakın anlamlı kelimeleri peş peşe sıraladığı gibi,

Rebve di yüksek yire sen daḥı ḥakîr yire vaḳîb

beytindeki gibi zıt anlamlı kelimeleri bir arada verir. Eş ya da benzer yazımlı kelimeleri de bir arada görmek mümkündür:

Di zeneb (ذنب) kuyruğa zenib (ذنب) günâha

...

Daḥı 'aşr (عصر) oldu şıkmaḡ didi 'aşr (عصر) ikindüye hem

...

Seyf kılıç kitf (كف) omuz kıṭf (قطف) salḡım bil anı

Müellif, Türkçede karşılığını bulamadığı bazı kelimeler için Türkçeye yerleşmiş Arapça ya da Farsça kelimeleri karşılık olarak vermiştir:

Ḥizb(A) ü fi'e (A) ṭâ'ifedür (A) dost(F) enīs (A)

...

Firiştelere (F)melâ'ik (A) oldu yıldızlar kevâkıbdır

Eserde imızganmak, gökçek, suvarmak, ivmek, yıldırımak, kankı, buğday enillü, aldamak, gibi Eski Anadolu Türkçesine ait kelimeler yer aldığı gibi "-gil" emir eki de kullanılmaktadır. Yine Eski Anadolu Türkçesi telaffuzuna ilişkin örnekler de yer almaktadır: gevde, ilçi, sizmek, kovcu, bilegü.

Müellif sık sık aynı vezinli Arapça kelimeleri bir arada verme eğilimindedir. Mesela:

Hem **ıstiyāk** arzūlamak di **iftirāk** ayrılmāğa
Hem **iktisāb** kazanmağa didi eteklere zeyūl

beytindeki koyu yazılmış kelimeler “ifti’āl” vezindedir.

Nedir **đıhık** gülmek vü güldirmek **ıđhāk**
Enīn inlemek gülüciye di **đahhāk**

beytinde de aynı kökten türemiş (müştak) kelimeler bir aradadır. Türkçe karşılığı verilen kelimelerin çoğu Arapça isim ve masdar olmakla beraber yer yer,

Yecī gelür **yeşā’u** diler di geçmege sen mürür ‘ubūr
Yemudu çeker **yağūšu** talar sürür ferağ dađı di ħubūr

beytindeki gibi çekimli fiiller ya da,

Di lenā bize leke saña di hem ilāya dek dağı ‘an neden
Dağı key niçün didi fī nede dağı ‘gamluya didi hem ħazīn

Dağı eyye kankı dimek durur [bu şu] zālike ene ben dimek
Didi ente sen dağı nađnu biz di etāya geldi di yār qarīn

beyitlerinde olduğu gibi çekimli zamirler ve harf-i cerler de sözlükte yer almaktadır. Bu durum sözlüğün konuşma pratiğini de hedeflediğini göstermektedir. Bazen kelimenin tekil ve çoğul halleri de bir arada verilmiştir:

Didi hem uçmağa cennet cem’idür anīn cinān

Eserin bilinen tek nüshası Ankara Millî Kütüphane, Yz A 424’te kayıtlı olup müellif hattı bulunamamıştır. 17 varak hacmindeki bu nüsha, yazısı okunaklı olmakla birlikte, muhtemelen bir başkasından dinlenerek istinsah edildiği için birçok imlâ hatâsını da barındırmaktadır. Metni tespit ederken sık sık metin tamiri yapmak zorunda kaldık. Metinde görüleceği üzere vezin gereği bazı kelime ya da hece eklemeleri yaptık ve bunları köşeli ayraç [ ] içinde gösterdik; ayrıca vezin gereği yaptığımız takdim-tehirleri de dipnotlarda izah ettik. Aruz konusuna çok önem veren müellifin vezin konusunda hata etmesi mümkün olmamasına rağmen ya bazı mısralarda vezin çıkmamakta ya da kıt’a sonundaki takti beytinde verilen aruz bahirleri içinde yer almamaktadır. Bu durumları da dipnotlarda belirttik.

Sonuç

Osmanlı eğitim sisteminde, İslâm medeniyetinin üç dili olan Arapça, Farsça ve Türkçenin öğretimi bakımından manzum sözlük yazma önemli bir yere sahip olup gelenek oluşturacak kadar kaideleri belirlenmiştir. Manzum sözlükler, kitabın matbaalarda seri üretime tabi olmadığı dönemlerde, her elde ya da kitaplıkta değil her zihinde muhtasar birer sözlük – bugünkü tabiriyle cep sözlüğü- bulundurmak; geleneksel edebiyatın önemli rükünlerinden olan aruzu öğretmek amacıyla, bugün “ezberci eğitim” kalıbıyla olumsuzladığımız, ancak önemli bir eğitim-öğretim metodu olan ezbere dayalıdır. Bu geleneğe üç farklı sözlükle yaptığı katkısı; hat, resim gibi güzel sanatlara yatkınlığı; Arapça, Farsça ve Türkçeye olan vukûfiyeti ve kendi yeterliliklerine ilişkin farkındalığı ile Bozoklu Osman Şâkir Efendi; Osmanlı kültüründe hezâr-fen, Batı kültüründe poli-teknik tabir edilen ilginç ve çalışkan bir Osmanlı entelektüelidir. Müellifin henüz 19 yaşında iken kaleme aldığı ilk eseri olan *Şehdü Elfâz*, konuşma pratiğini de göz önüne alan manzum bir sözlüktür.

ŞEHDÜ ELFĀZ

//1b//Bismi'llāhi'r-rahmāni'r-rahīm

Bede'nā bi'smi Kayyūmi'l-'Alīmi
Hüve'l-Ḥaqq'u'l-Ḳadīmu ve'l-Ḥalīmu

Ve ḥamdü'l-ḥāmidü'l-maḥşüşü li'l-ḥaḳ
Odur bu 'ālemiñ Ḥallāḳ-ı muṭlaḳ

Getürdi ol 'ademden niçe eşya
Turābdan eyledi Ādem'i ihyā

Aña bildirdi hem esmāi Allāh
Ki mescūd-ı melā'ik oldı ol şāh

5 Anıñ nesliyle ṭoldurdi cihānı
Ki mü'minlere va'd itdi cinānı

Anıñ neslinden itdi niçe mürsel
Ḥuşuşādır Muḥammed eşref efḍal

Ḥabīb kıldı anı kendüye Mevlā
Ḳamulardan anı itdi çün a'lā

Aña ĩmān idene virdi cennet
İnanmayana ol itdirdi 'uzlet

Şeff' itdi kıyāmetde ḥabībın
Ki andan kesdi küffārıñ naşībın

10 Şeff'ü'l-müznib'ındür hem o sulṭān
Aña Ḳur'ān inzāl itdi Raḥmān

Didi şanımda Ḥaḳ anıñ ki *Levlāk*
Anıñçün ḥalḳ olundı cümle eflāk

Şalātur-rabbi fettāḥu'l-kerīmi
'Ale'l-maḥmūdi ledā ḳadrü'l-'azīmi

Şalātu'llāh 'ale'l-aşḥābi ve'l-āl
Ki oldılar anıñ şer'ine meyyāl//2a//

Pes imdi bil luḡat 'ilmini ey şāb
Bu fetḥ ider cemī-i 'ilme ebvāb

15 Bulam dirseñ ki 'ilmiñde ḥazāḳat
Luḡat 'ilminde sen itme cehālet

Luḡatla 'ilmiñe ursañ esāsı
Yıķılmaz ḳaşr-ı ilmiñiñ bināsı

Bu bir emr-i mühimdir ki birāder
Bu olmayınca 'ilm olmaz müyesser

Hemān ṭurma oḳı ilm-i luḡati
Ḥızır-veş nüş idiñ āb-ı ḥayātı

- Çün işidiñ luğat evşâfın ey yâr
Ki diñleyüp de ihmâl itme zinhâr
- 20 Vatan olmuş baña karye-i Sunkûr
Ki mevlâ idüp ıslâh kıla ma'mûr
- HÂZÂ SEBEBİ TE'LİFİ'L-KİTÂB
Meger günlerde bir gün ba'zı t̄alib
Beni götürdi bâğa oldu rāğıb
- Mukaddem ben yazardım ba'zı eş'âr
İderdim şîrimi yârâna iş'âr
- Biri anlardan itdi baña teklîf
Didi gel bir luğat sen eyle te'lîf
- Ki cümlemiz gideceğiz fenâdan
Unudulmañ ki soñra sen du'adan
- 25 İderler soñra seni hayr ile yâd
Kılurlar Fâtihayla rûhıñı şâd
- Şavâb görüp anıñ sözün begendim
Ki kıldım tecrîbe ol demde kendim
- Ki gördüm var biraz bende t̄abî at
Luğâtiñ nazmına bil sen haqîkat
- Diledim luğf-ı Rabbânî ben ol dem
Çü eltâf-ı Hudâ oldıysa maħrem
- Ki yazdım miħtaşarca bu luğatı
Tamâm olup çü göründi şifâtı //2b//
- 30 Ki zîrâ bil zamânemüzde insân
İder meyl ki luğaviyyâta ey cân
- Yazılmışdur niçe manzûme tekmîl
Oқыyup eylemezler anı taħşîl
- Anıñçün ihtîşâr itdim ki anı
Uşanmasun oқыyanıñ cenânı
- Ki var nazmında bunuñ bir selâset
Bunu hıfz idene gelür ħalâvet
- Kim iderse bunu ezber ser-â-ser
Olunmaz aña ma'nâda ber-â-ber
- 35 Oқıdanda gerek nazma liyâkat
Ki kılmaludur evzâna ri'âyet
- Ger olursa mu'allimde cehâlet
Ki olmaz ħâlî evzânda rekâket
- Bulup ehlini oқurlarsa şıbyân
Olurlar nazmile vezn içre merdân

- Me'ânî silkine dürler dizerler
Alurlar bu luğatden çok hünerler
- Olurlar incüniñ baħrine ğavvāş
İderlerse oqımasında ihlāş
- 40 Didim ben bunıñ ismin Şehdü Elfāz
Oqıyanı ider ma'nāda İķāz
- İder zihnini vāsı'anlarıñ bil
Çün işitdün ki böylece 'amel kıl
- Diliñden bu luğāti itme meczūm
Didim ben tārīhini saħķu manzūm (sene 1204)
- Nazar ehlinden iderem ricālar
Ki işlāh ide gördikde ħaṭālar
- Mefā'ılün mefā'ılün fa'ülün
Bu 'ilmiñ hem alagör hem uşülün
- 45 HĀZĀ MÜNĀCĀTI MUŞANNİF RAḤMETU'LLĀHİ TE'ĀLĀ 'ALEYH
Ḥudāvendā kerem bābın küşād it
Bu 'abd-i 'āşiniñ ħalbini şād it //3a//
- Sebeb kıl mağfirete bu kitābı
Didiñ lā taknatū³ idüp ħitābı
- Ḥabībiñ ħurmetiyçün Rabb-i ğāfir
Be-ġāyet 'āşidür 'Oşmān Şākir
- Mefā'ılün mefā'ılün fa'ülün
Bu 'ilmiñ hem alagör sen uşülin
- EL-ĶİT'ATÜ'L-ŪLĀ MİNE'R-REMELİ'L-MÜŞEMMENİ'L-MAḤZŪFİ'L-MAḤŞŪR
İbtidādur başlamak oldı bölüşmek iktisām
Ṭolmak oldı imtilā gizlenmek oldı inkitām
- 50 Mezķ yırtmak namķ yazmak lemķ hem maħv eylemek
Saħķ ezmek nazm dizmek hem dizilmek intizām
- Ḥüzn ħayġu hevl ħorķu nevm uyķu ħıķd u kīn
Şakm urmaķ ħarb gibi hem ħoķışmak inşidām
- Seyf kılıç kitf omuz kıṭf salķım bil anı
Cezm kesmek hem kesilmek inķıṭā' vü inşirām
- Zecl atmak remy gibi lafz beñzer hem aña
Cerħ yara milħ ṭuzdur yara bitmek iltihām
- Sehm oķdur bil ħanāt rumħ süġü ħavs yāy
Merkezü ħayyiz mekandır dāħil olmak iķtiħām
- 55 Zā'nu göçmek şürb içmek fetħ açmak ey aħī //3b//

³ "Lā-taknatū min rahmeti'llāhi" Allah'ın rahmetinden umudunuzu kesmeyiniz. Kur'ân, Zümer, 39/53.

Şahm hem iç yağı oldu bil erimek inhimām

Nuḡ sözdür fem ağızdur vech yüzdür taraf göz
Bezm ışıрмаḡ ‘azzu gibi oldu gülmek ibtisām

Fā’ilātün fā’ilātün fā’ilātün fā’ilāt
Bu luḡāti oḡıyup da al ‘adūdan intikām

EL-ḲİT’ATÜ’S-SĀNİYYETÜ MİNE’S-SERİ’L-MATVİYYİ’L-MEKŞŪF
Āfetü hem oldu belādur rebis
‘As’asu ḡurd zi’bu gibi hem evīs

Ḳa’bu ṭopuḡ riclü ayak hem ḡadem
Hem bahādır hem şedīd oldu be’īs⁴

60 ‘Uşb⁵ u kelā ota digil hem nebāt
Ḥizb ü fi’e ṭā’ifedür dost enīs

Sevb ṭona di lebūs daḡı aña
Daḡı semīn semīz[dür] eski derīs

Leys esed ü ḡayder ü bil arslan
Şayḡa ḡatı şavta di gizlü ḡasīs

Sidre ağac oldu ‘ineb hem üzüm
Ḥamr süci daḡı düürüd ḡanderīs

Ḳalb yürek muḡle bebek zırs diş
Kefu el ayası yapışmaḡ mesīs

65 Müfte’ilün müfte’ilün fā’ilün
Bunu oḡı ṭālibe sen ol re’is

EL-ḲİT’ATÜ’S-SĀLİŞETÜ MİNE’R-RECEZİ’L-MÜŞEMMENİ’L-MATVİYYİ’Ş-ŞERḤİ’L- MECZŪ’
Ġaym bulut çih nedā yıldırım irşām
Hem cebel ü tāḡa di mişelik ācām //4a//

Oldı biḡār ma’nīde deryālar ey şāh
Fülk sefīne gemi deñize ḡamḡam

Yeyniye digil ḡafīf ḡorḡuya ḡayfe
Selcem uzun hem ṭavīl ḡılıca şamşam

Metn durur arḡa hem zahr di aña
Daḡı veca’ aḡrıdur ḡastaya mişḡām

70 Sevfe durur soñra hem şimdidür elān
Menzile di hem ḡonak ḡonmaḡa ilmām

Zehre çiçek verd gül hem kızıl aḡmer
Küm yeñe di yeñler ü ḡoncalar ekmām

Hem güzele di hasen çirkine aḡbeḡ
Daḡı [di] ḡulḡ yaḡşı ḡüy ḡovciya nemmām

⁴ Metinde “besīs”.

⁵ Metinde “ ‘Uşb”.

Müfte‘ilün fā‘ilün müfte‘ilün fā‘
‘Aybıñı bil olma sen kimseye zemmām

EL-ḲİṬ‘ATÜ’R-RĀBİ‘TÜ’L-HEZECİ’L-MÜŞEMMENİ’S-SĀLİM
Mükaḥḥal sürmelenmişdür daḥı қаşlar ḥavācibdür
Furāt ṭatlu şuya didi hem oluqlar meşā‘ibdür //4b//

75 Nedir yenbû‘ pıñār oldı daḥı enhār ırmaqlar
Ġadaḳ oldı [çü] çok şular derin қuyu levāşıbdur

Hezec gök gürlmek oldı hezec bu bahriñ ismidir
Mübeccel oldı ḥürmetlü daḥı yollar mezāhibdir

Terehvuk oldı şalınmaq rücū‘u devr dönmekdir
Vi‘āu hem inā ḳabdır binilenler merākibdir

Nedür bellü mu‘ayyendir bezenmiş hem müzeyyendir
Yaradılmış mükevvendir bulutlar hem seḥā‘ibdir

Ḥadā‘iḳ oldı bāğçeler derāhim daḥı aḳçeler
Didi cānib ki köşeye bunıñ cem‘i cevānibdir

80 Şemis gündür kamer aydır necim yıldız semā gökdir
Firiştelər melā‘iḳ oldı yıldızlar kevākibdir

Maḥabbet sevmeye digil ki maḥbüb hem sevilmişdir
Ki kā‘ib gögsü bellü kız anıñ cem‘i kevā‘ibdir

Nedir eşhel elā gözli hem ed‘ac ḳara gözlidir
Hem efvāhu ağızlarıdır omuzlar hem menākibdir

Mefā‘ilün mefā‘ilün mefā‘ilün mefā‘ilün //5a//
Begim [di] bunı oḳımaq saña ḡāyet münāsibdür

EL-ḲİṬ‘ATÜ’L-ḤĀMİSETÜ MİNE’L-MÜCTEŞİ’L-MAḤBŪN

Dümū‘ göz yaşı oldı acı şu milḥ ücāc
İşige sen ‘atebe di büyük ḳapuya ritāc

85 Derūc ḳatı yile di ‘arūc aḡmaḳdır
Ribāce oldı ḥamāḳat kibirlüye di nifāc

Sedīd ṭoḡrı durur sārıḳ [u] lışş uḡrı
Daḥı di şa‘lebü dilküye di ṭaviḡa decāc

Serīr taḥta dinür bil ḳaşır köşklere hem
Di münferid yalıñıza di toza naḳa‘ vü ‘acāc

‘Acīn oldı ḥamīr hem di aṭlasa ḥarīr
Di inḥiṭām kırılmaq ḳoḡanıñ ipi ḳaṭāc⁶ yār

Serāb di vaḳt-i zevāde şu gibi görünene
Di şaḥfe kāseye daḥı hem oldı şırça zücāc

⁶ Metinde “‘icāc” yazılmış olmakla birlikte böyle bir kelime sözlüklerde tespit edilememiştir; ancak “gemi halatı” anlamındaki “ḳaṭāc” kelimesinin uygun olduğu düşünülmektedir.

- 90 Ruḳād uykuya diğil remed göz ağrısına
Vemīzu yıldırmaqdır didi çerāğa sirāc
- Mefā'ilün fe'ilātün mefā'ilün fe'ilāt //5b//
Murādiña irişesin oḳı bunı gözüñ aç
- EL-ḲİṬ'ATÜ'S-SĀDİSETÜ MİNE'L-MÜTEḲĀRİBİ'L-MAḲŞŪR
Tefeccür şu aḳmaq şuşamaḳ cuvād
Teḍārüb uruşmaq ğazādır cihād
- Teveccüh yönelmek ba'iddür ırāḳ
Ḳurā köylere di şehirler bilād
- Firāset ne sizmek celādır ulu
Kitābet ne yazmaq mürekkeb midād
- 95 Ziyāfet ḳonuḳluḳ selāset ḳolay
Ḳubuz etmege di azıḳlar zevād
- Behā'im di ḫayvāna ḳuşlar tıyūr
Nedir naḥl arı çekirge cerād
- Teḳā'üd oturmaḳ tecālüs gibi
Ḳaḫab oldı odun daḫı küil remād
- Şa'ır arpa ya burru buğdaya di
Di ḫādiş ikinci biçilmek ḫaşād
- Tekābüil uyuşmak te'aşşuḳ mahabbet
Te'ārüf bilişmek di ḳullar 'ibād
- 100 Tefaḫṫur⁷ yarılmaq teşaddu' gibi
Döşek refref ü hem firāş mihād
- Fa'ülün fa'ülün fa'ülün fa'ül
Eger 'ilm oḳursañ alursun murād
- EL-ḲİṬ'ATÜ'S-SĀBİ'ATÜ MİNE'L-MUZĀRİ'İL-AḤREBİ'L-MEKFŪF
Buḫbūḫa oldı orta daḫı yola di sebīl
Firdevs cennete di pıñarına selsebīl
- Mişbāḫu çerāğa vü mişkevet āleti
İbrāḫ ta'zīm itmege di gökçege cemīl //6a//
- Ḳārüre oldı şīşe ḳavārīrū cem'idür
Saḳyu durur şıvurmaḳ [u] hem göçe di raḫīl
- 105 Teskīr boğmağa di [daḫı] hirredür kedi
Ġayyād şalınıcı marazlıya di 'alīl⁸
- İzāḫ aḳıḳ itmege iḫfā gizlemek
Düşmāna sen 'adū di [daḫı] düsta ḫalīl

⁷ Metinde "tekaḫṫur".

⁸ "Ġayd": kadın salınarak nazik bir şekilde yürümek; mübālağa-i faili "Ġayyād" olur. Metinde "Ḳabbād" yazılmış.

Hem tayf di hayāle [daḥı] ‘asced altuna
Hem rīş-i hūş libāsa di kılağıza delīl

Mef’ülü fā’ilätü mefā’ilü fā’ilät
Bul iştiḥār saḥī olmada sen olma hiç baḥīl⁹

EL-ḲİT’ATÜ’S-SĀMİNĒTÜ MĪNE’L-MÜNŞERİHİ’L-MAṬVİYYİ’L-MEKŞÜFİ VE
YUMKĪNU ENYĒKŪNE MĪNE’L-BASİTİ’L-MAṬVİYYİ’L-ḤAŞVİ’L-MŪZĀLİ BA’ZU
‘ĀRİZİHİ

Maḥmaşa açlıkdurur çekmege di ihtirāz
Oldı bükā ağlamaḥ aınmağa di iddikār

- 110 Ḳahḳara ardına dönmek di nakış ‘abḳarī
Girü ḳalan nesyege ölmege di ihtivār

Vedd durur sevgi hem şedd veşāk¹⁰ oldı bağ //6b//
Ḥufre çuḳur ma’d u tiz ḳazmağa di ihtifār

Mehd beşik fehd pars medd uzatmaḳdur
Aḳıcı şu münfecir aḳmağa di inhimār

Mudye [vü] sikkīne didi bıçağa ḡımdu ḳın
Fıdḳa ḡümüş fels pul baḳmağa di intizār

Edhem buḥāḡidür erḳam alaca yılan
Di feres ata eşege [daḥı] digil ḥımār

- 115 Ṭavr yaḳın olmağa zafr¹¹ saç örülmesi
‘Uzre boḡaz aḡrısı şuç dilemek i’tizār

Müfte’ilün fā’ilün müfte’ilün fā’ilün
Üstādīna ḥızmet it itme işinden firār

EL-ḲİT’ATÜ’T-TĀSİ’ATÜ MĪNE’R-RUBĀ’İYYİ’L-HEZECİ’L-AḤREBİ’L-MAḲBŪZİ’L-
EVVELİ’L-MECZŪ’

Ḥācib didi perdecı niḳābdır vaşvāş
Meşḳük¹² yarılmış yaralamaḳ irhāş

İmḳār acı olmaḳ u ḥāmız ekşi
Kummeşrā di emrūda erikdür icāş

Hem ḡays maṭar u yaḡmur u cem’i emṭār //7a//
Hem cedb di ḳıtlıḳ ucuzlıḳ itmek irhāş

- 120 Hem lü’lüdür incü daḥı silk iblik
Hem ḥavz u ḡadīre göle ṭalıcı ḡavvāş

Mef’ülü mefā’ilün Mefā’ilün fā’¹³
Sen itme riyāyı ḳıl ‘amelde ihlāş

EL-ḲİT’ATÜ’L-‘ĀŞİRETÜ MĪNE’R-RECEZİ’L-MŪREFFEL

⁹ Vezin sorunlu

¹⁰ Metinde “seddü vetāk”.

¹¹ Metinde yanlışlıkla zı ile yazılmış doğrusu zad iledir.

¹² Metinde “meşḡük”.

¹³ Böyle bir vezin yok, doğrusu “mef’ülü mefā’ilün mefā’ilün fā’” biçiminde olmalıdır; ancak bu kat’anın yanlış şekliyle yazıldığı görülmektedir.

Maṭvī dūrülmiş meşvī biryān
Hem cār qomşu bil cem'î cīrān

İkâz uyarmak yaqazan uyanık
Bürhān hüccet gelmekdir ityān

Hem hüt nūn di balıǵa ey cān
Efī yilāndır balıqlar envān

125 İ'lān kılamak āşkāre bil sen
İsnān¹⁴ yaşamak hem dişler esnān¹⁵

Me'hūz alınmış ma'rūf bilinmiş
Mekşūf açılmış örtmekdir icnān

Mesṭūr yazılmış mesbūk geçmiş
Hem vaqt hīndür bil cem'î ahyān

Merdūd qovılmış muǵber qalınmış
Mesrūr sevinmiş ğuşşalu işhān

Bil medh ögmek idkāk dögmek¹⁶
Mezrū' ekilmiş şāmancı tebbān

130 Eşcār aǵaçlar esmār yemişler
Sen cenbe yan di şahrāya¹⁷ cebbān

Āfil yitici bāziǵ toǵıcı
Āhiz tıttıcı sūdlerdir elbān

Mestūr gizli mektüm gibi
Ebvāb qapular perdeler eknān //7b//

Oqı kitābı qoma eliñden
İtme hamākat sen öğren iz'ān

Müstef ilātün müstef ilātün
İlmiñe eyle insānı hayrān

135 EL-QİT'ATÜ'L-HĀDİYETE 'AŞERE MİNE'L-HEZECİ'L-AḤREBİ'L-MEKFŪFİ'L-MAḤZŪF
Aǵlāl boyunbaǵı vü buqāǵılar enkāl
Hem silsile zincire di ğanımetlere enfāl

Seccāc aqıcı şu şalşāl quru çamur
Mesnūn qoqar çamura qara çamura hāl

Ṭāhūna degirmen ü raḥiyy¹⁸ dindi aña bil
Hem ṭāhn una didi daḥı ölçege mikyāl

Hem şibr qarış daḥı zirā' endāze hem qol
Sen daḥı di gömlege qamış daḥı sirbāl

¹⁴ Metinde "İnsān".

¹⁵ Metinde "İsnān".

¹⁶ Metinde "durkemek" biçiminde yazılmıştır. İdkāk döğerek inceltmek anlamı taşıdığı için "dögmek" şeklinde okumak daha doğrudur.

¹⁷ Metinde "şahrālar".

¹⁸ Metinde "rahiyy".

- Şüfre di büyük bıçağa mişhaz bilegüye
Aḥbāb didi düstlara düşmānlığa itbāl
- 140 İcār sevāb virmege sünnetlere etār
Ebtāl bahādırlara di qorqucu zümmāl
- Seyyār didi yolcıya hem buğdaya semrā
Hem sāhire yiryüzi di qatırcıya baǵǵāl //8a//
- Şa'rā di şeftāluya rummān enārdır
Hem didi behīc gökcege nāzlanmaǵa idlāl
- Sen qısr di qabuǵa vü taqşır anı soymaq
Mıǵyār di ğayretlüye utandırmaǵa iḥcāl¹⁹
- İlim okı olam diriseñ 'āleme sultān
Sen olma şaqın lu'bile lehve daḥı meyyāl
- 145 Mef'ülü mefā'ülü mefā'ülü fa'ülün
Ezberle ki bu dersiñi hiç eyleme ihmāl
- EL-KİT'ATÜ'S-SĀNİYYETÜ 'AŞERE MİNE'L-HEZECİ'L-MEKFŪFİ'L-MAḤZŪFİ'L- MAQŞŪR
Ezāfıru di tırnaqlara pāke muṭahhar
Beḳā qalmaǵa di bozılmişa muǵayyer
- Di[di] mellāz lāf urıcı infāz geçirmek
Di nāfiz geçene girü qalması mu'aḥḥar
- Zebīb di [sen] kurı üzime şalkuma 'unḳūd
Güzel adı melih buğday eñillüdür esmer
- Digil ezraqu göke [di] aşfer şaruya hem
Di ebyaz u yeḳaḳ²⁰ aqa yeşildurur aḥzar //8b//
- 150 Di itfāḥ dökülmek tufaha di köpüğe²¹
'Ariz inlü qaşır qışa di yumrı müdevver
- Saqın aldamasun kim seni dünyā metā'ı
Çıkar anı ki qalbinden 'ilm ola müyesser
- Mefā'ülün fa'ülün mefā'ülün fa'ülün
Bunı eyle sen ezber diliñ ola münevver
- EL-KİT'ATÜ'S-SĀLİSETÜ 'AŞERE MİNE'L-MUKTEḌABİ'L-MATVİYYİ'L-MŪZĀLİ²²
Mirre kuvvet mirye di şek didi ṭadıcıya levūs²³
Refu di qaldırmaǵa sen müşkil işe daḥı 'amūs
- Ḥaylu 'asker ceş di hem qaçmaǵa di daḥı hereb
Enf ile ḥortūma burun didi başlara²⁴ rü'ūs

¹⁹ Vezin sorunlu.

²⁰ Metinde "yefak".

²¹ Metinde "gönüle".

²² Metinde "mezāli".

²³ Metinde "nevūs".

- 155 Rebve di yüksek yire sen daḥı ḥakīr yire vaḳīb
Bedr aydur oldı zuka²⁵ gün di güneşlere şümüs

İhn yün menfūş di atılmışa hem ḥabldür ip
Oldı bānī yapıcı hem didi yıķılmağa tumüs

Hezz debretmege didi hem [daḥı] sıkmağa digil
Didi dāḥik gülüciye [hem] yüz ekşitmege ‘abūs //9a//

Hem şerāu daḥı turāb oldı toprak di şuya mā
Ḳara di selc cemed(e) buz bek yağan yağmura acūs

Fā‘ilātün müfte‘ilün fā‘ilātün müfte‘ilün²⁶
Meclis-i ‘ālimde gice gündüz eyle sen de cülüs²⁷
- 160 EL-ḲİT‘ATÜ’R-RĀBİ‘ATÜ ‘AŞER MİNE’L-HEZECİ’L-AḤREBİ’Ş-ŞADRİ VE’L-İBTİDĀ’ AḤTEV²⁸
Ḥallāḳ yaradıcı örtici durur settār
Hem rızķı viren rezzāḳ yarlıḡayıcı ḡaffār

Di²⁹ mevşıḳ u mīşāḳ ‘ahde hem dönüci devvār
‘Ahde ṫurıcı vāfi ‘ahdini bozan ḡaddār

Bevvāb ḳapucudur baḡışlayıcı vehhāb
Aḥdān bilişlerdür yādıllara digil aḡyār

Ḥabbāzdur etmekci boncıḳcı durur ḥarrāz
Mekkārdur aldayıcı ḥilecidür³⁰ ṫarrār

Tebtīk ḳulaḳ kesmek teşķīb delik delmek
Tedmīr helāk itmek ḳorḳudıcı durur nezzār
- 165 İsrā‘ durur ivmek [daḥı] ilḥāf³¹ becid ṫutmak
Hem ra‘yu durur güdmek muşṫılayıcı beşşār //9b//

İtā getürmekdir işāl hem irgürmek
Gök evclerine āfāḳ cānıblere di aḳṫār

Ḡuşşaluya di maḡmüm açılmışa hem meftūḥ
Şaçılmışa di menşūr men‘ itmege di iḥşār

Meclüb çekilmişdür maşlüb aşılmışdur
Maḡşūş ḳarışmışdur yağırlara di edbār

Hem sürre göbek daḥı [hem] şadr göḡüs oldı

²⁴ Metinde “Enf ile ḥortüm burun didi pek yağan yağmura rü‘ūs” olmakla birlikte birlikte “pek yağan yağmura” ibaresi hem anlamca buraya uymamakta hem de dört beyit sonra doğru anlamında kullanılmaktadır. Bu durumda musram son kelimesinin (rü‘ūs) anlamını (başlar) vermek daha doğru olur.

²⁵ Metinde “rekā”

²⁶ Muktedab bahrinde böyle bir vezin yok, doğru şekli “Fā‘ilātü müfte‘ilün fā‘ilātü müfte‘ilün” dür.

²⁷ Metinde “Meclis-i ‘ālimde eyle sen gice gündüz cülüs”.

²⁸ Bu kelimenin yanlış yazıldığı çok açık. Kalıbın sadrı ve ibtidâsı ahreb yani “mef‘ülü”; arüz ve ḥaşvi ise sâlim yani “mefā‘ilün”. Dolayısıyla sözlüklerde de yer almayan bu kelime (احنو) bir zuhül eseri yazılmış olsa gerek. Bu konuda bakınız Nevâyi, 1993: 136).

²⁹ Metinde “Didi”.

³⁰ Metinde “hileci durur”.

³¹ Metinde “ilḥāk”.

- Hem mırfağadur dirsek qarışlara di eşbār
- 170 Mevzū' konulmuşdur metbū' uyulmuşdur
Mes'ul şorılmışdur eṭrāfa digil aṭrār
- Hem şuvarıcı sākī oldı ṭurıcı bākī
Hem yaradıcı Bārī şıkmağa digil i'şār
- Alkış idici dāī daḥı yitici kāfī
Şıḥḥat virici Şāfī kaçırmağa di ifrār
- Bildirmege ta'rīf döndirmege di taşrīf
Göndermege di irsāl çölmege di sen faḥḥār
- Oḳutmağa di tadrīs aldamağa daḥı³² telbīs //10a//
Çorḳutmağa di taḥzīr daḥı di aña inzār
- 175 Di söylemege taḳrīr hem yazmağa di taḥrīr
Düşürmege di isḳāṭ daḥı di aña indār
- Borçluya digil medyūn aldanmışa di maḡbūn
Gömilmişe di medfūn ürkitmege di infār
- Qarıymışa di maḥlūṭ bağlanmışa di merbūṭ
Döşenmişe di mebsūṭ yükletmege di iḳār
- Göz³³ yaşına d idi 'abre göz kıpmağa di ġamze
Hem şūrete di hey'et ḳuş burnına di minḳār
- Hem ḳadḥı odı çakmak mīqdāḥı durur ālet
Cārī aḳıcı oldı aḳıtmağa di inhār
- 180 Umılmışa di me'mūl virilmişe di mebzūl
Yinilmişe di me'kūl ḥācetlere di evṭār
- Mef'ulū mefā'ılūn mef'ulū mefā'ılūn
Üstād emegin ey yār sen itme şaḳın inkār
- EL-ḲİṬ'ATÜ'L-ḤĀMİSETÜ 'AŞERE MİNE'L-HAFİFİ'L-MAḶŞÜRİ VE'L-MAḤBŪN
Berd şovuḳa yanmağa di ḥarīḳ
İnceye hem una daḥı di daḳīḳ //10b//
- Di zeneb ḳuyruğa zenib ġünāha
Şu'be oldı budak yaḳın [di] laşīḳ
- İbre igneye ḥayṭ di³⁴ iplige sen
Di müdāma süci şāfisi raḥīḳ
- 185 Şalb aşmağ u ḳuşmağa didi ḳay
Hem yaḳındur ḳarīb irāḳ [di] saḥīḳ
- Kebş ḳoçdur [di] ma'zu³⁵ keçiye hem
Şavt-ı eşege³⁶ di zefir şehīḳ

³² Metinde "di".

³³ Metinde "guş".

³⁴ Metinde "di ḥayṭ".

³⁵ Metinde "mağzu".

Sebb sögmek ü vecn döğmege di
Vecne yañaq yüzi gülüci ƧalıƧ³⁷

Oldı gözci raƧıƧ di göge felek
Bağlı mağlül āzād olana ‘atıƧ

Mil‘aƧa kebƧe di süzen mişfāt
Oldı ortak şerık dost şadıƧ

190 Fā‘ilātün mefā‘ilün fa‘ilāt
Bunı oƧı sen ol bu bahre ğarık

EL-ƧIT‘ATÜ’S-SĀDİSETÜ ‘AŞERE MİNE’R-REMELİ’L-MAĤBŪN VE’L-MAƧŞŪR
Beglere di ümerā sen dağı ƧorƧağā cebān
Ululara kübrā [di] raħmet-i ĤaƧ’a di Ĥanān

Ƨoğrılara ĥunefā di ekārim eyülere
Uğrılığā serika di dağı hem vaƧte evān

‘Ankebüt oldı örümcek ‘azamet hem ululuk
Didi hem uçmağā cennet cem‘idür anıñ cinān³⁸

Hem di ayvaya sefercel dağı biƧıñ ĥavūn
Hem dağı cefne durur kāse dağı cem‘i cifān //11a//

195 Cem‘-i şā‘ir şu‘arādır biliciler ‘ulemā
Didi dile ki lisān hem dağı ğöñüle cenān

Cild di sen deriye Ƨış yüzine beşere
Dağı Ƨırmuzıcıya saħtiyana didi dihān

Fā‘ilātün fā‘ilātün fā‘ilātün fa‘ilāt
Var iken fırsat eliñde oƧı dersiñi hemān

EL-ƧIT‘ATÜ’S-SĀBİ‘ATÜ ‘AŞERE MİNE’R-RECEZİ’L-MÜŞEMMENİ’L-MATVĪ
Cirm rahaƧ oldı ğünāñ misma‘u hem üzñ ƧulaƧ
Hem ğazab u ğayza ĥışım didi ĥışımlara ĥınāƧ

Faħm kömür şu‘le Ƨabes dağı Ƨana sen di ceres³⁹
Mıñu ilik ‘azm kemik dağı di sen incige sāk

200 ‘UnƧ boyun lu‘bu oyun şātu Ƨoyun zabyu geyik
Ƨuzı ĥamel deve cemel Ƨışsa meşel eb‘ad irāk

Yekle‘u saƧlara didi hem ya‘şım anıñ gibidir
Dağı di eşkinci dehaƧ oldı Ƨolu kāse dihāk

Hirre kedi meme şediy seb‘u yedi Ƨāle didi
Nışf yarım Ƨurş Ƨörek kev‘u bilek ĥadd ü yañaƧ//11b//

Mürr acı ĥusr ziyān oldı vasaƧ yaşlu ‘avān
‘Ayn di ğöz[e] mi‘e hem yüz⁴⁰ dağı Ƨuşağā niñāk

³⁶ Metinde “eşige”.

³⁷ Metinde “ıık”.

³⁸ Metinde “anıñ cem‘i cinān”.

³⁹ Metinde “dağı sen Ƨana di ceres”.

- Dağı terā'ib göğüsîñ[üñ] söküğine di hemān
Havşala qurşağa digil 'ırk tamar şefe tudağ
- 205 Dāhiyedir ulu belā fākıre hem didi añā
Vuşlatu qavuşmağa ayrılmağa hem didi firāk
- Meclis-i 'ālimde otur mevtiñi sen qalbe getür
Cāhil ile olma şadīk meclisine başma ayak
- Müfte'ilün müfte'ilün müfte'ilün müfte'ilün
Eyle şadākat söziñe kılma sen öziñe nifāk
- EL-ĶIT'ATÜ'S-SĀMİNETÜ 'AŞERE MİNE'L-KĀMİLİ'L-MUĶZAFĪ AĶŪLŪ
ENNEĤŪ SEHVEN LA-YECŪZŪ ŞANA'ATÜ BEL HİYE EMMĀ MİNE'R- REMELİ'L-
MEŞKŪK VE EMMĀ MİNE'L-KĀMİLİ'L-MUŶMERİ'L-MUĤTĀR
- Beşer ü enās insān bölüğe di sen cemā'at
Dağı cin babası cāndur didi yitmege kifāyet
- Didi Qur'an'a dağı rūḥ dağı Cebrā'il ü cāndur
Dağı kizb ü zur yalandur dağı qorquya mehābet
- 210 Dişi merkebe etān di ğanem ü de'ne [di] koyun //12a//
Dağı hem güdüci rā'ī didi pāklige tahaeret
- Dağı 'aşr oldı şıkmaq didi 'aşr ikindüye hem
Didi 'açdı hem ışırđı didi emmege rezā'at
- Didi tarlaya ne mezra' dimiş otlāğa ne mer'a
Didi şecī hem bahādır dağı muştuluk beşāret
- Dağı saḥ ṭam üzeri 'amed ü 'umud direkler
Dağı virgiye 'atā hem di ziyāna ḥasāret
- Ḥaşeb ü ḥuşeb ağaçlar ta'ab u nuşb meşakkat
Didi gizlüye dağı ḥufye⁴¹ [di] şaklamak şiyānet
- 215 Okı dersiñi hemāndem ki ferāğat itme bir dem
Saña hem-dem ola her dem ki 'ilimdedür sa'ādet
- Mütefā'ilün fa'ülün mütefā'ilün fa'ülün
Dağı ebter olmaz andan ola kendüde cehālet
- EL-ĶIT'ATÜ'T-TĀSİ'ATÜ 'AŞERE MİNE'L-HEZECİ'L-AḤREBİ'L-MAĶBŪŶİ'L-MAḤZŪF
Ma'dūd sayılmışa [di] maḥsüb
Kerb ğuşşa di ğuşşaluya mekrüb
- Aşfād buqāğılar durur hem
Sen dağı çekilmişe di meczüb
- Hem ḥibr mürekkeḥ tırs kāğıd⁴²

⁴⁰ Metinde "hem mi'e yüz".

⁴¹ Metinde "ḥufye dağı".

- Sen daḥı yazılmıŷa di⁴³ mektüb //12b//
- 220 Mellāḥ gemici gemi zevrak
Yol cadde geñiŷ yola di ma'lüb
- Şayyād durur avcı ŷayd avdur
Kuş ŷayr kápılmıŷa di meŷlüb
- Yüksege di refi' esfel alçak
Hem daḥı virilmiŷe di mevhüb
- Bal ŷehd daḥı 'azübe ŷatlu
Hem daḥı içilmiŷ oldu meŷrüb
- Mef'ülü mefā'ilün fa'ülün
Kesb eyle kemāl sen ide merĝüb
- 225 EL-KİT'ATÜ'L-İŷRÜN MİNE'R-RECEZİ'L-MÜŷEMMENİ'S-SĀLİM
Heyyin kolay beyyin açıĝ daḥı ŷolunmaĝdur ufül
Oldı ŷınamaĝ imtiḥān u iḥtiyār girmek duḥül
- Bir yire gelmek iltikā ayrılmaĝa di imtiyāz
Hem istemekdir iltimās didi hem atlara ḥuyül
- Hem iŷtiyāk arzülamaĝ di iftirāk ayrılmaĝa
Hem iktisāb kázanmaĝa didi eteklere zeyül
- Bil mehleke kórku yeri hem ma'reke cengiñ yeri
Oldı ḥadıŷ bil hem ḥaber peyk berīdü ilçi resül
- Hem daḥı miknese süpürge dir di münḥul elege⁴⁴
Oldı tebār u veyl helāk hem daḥı káplamaĝ ŷümül
- 230 Hādī vü mürŷid toĝrı yol gösterici yoldur ŷarīĝ //13a//
Çoĝ and içen ḥallāf durur didi iviciye 'acül
- Hem iḥtilāl bozulmaĝa di iḥtikār ḥor olmaĝa
Mu'sir faĝır musir ĝanī daḥı faĝır olmaĝ 'ayül
- Oldı ba'üza sivrisiñek hem daḥı balık semek
Hem dıfda' kúrbaĝadır ol yabānī ādemi kıl
- İkān inanmaĝ zann gümān ceyyid eyü münker yamān
Yıldur sene hem ŷehr ay dinilmiŷe didi meḥül
- Oldı 'arūs güyegi hem bil ümm ana ebdir ata
Bil ba'lu er hem zevcesi iŷmarlamaĝ oldu vükül
- 235 Müstef'ilün müstef'ilün müstef'ilün müstef'ilün
Çün diñlediñ bunca kelām imdi sen it nuŷḥı kábül
- EL-KİT'ATÜ'L-ḤADİYETÜ VE'L-İŷRÜN MİNE'R-RECEZİ'L-MATVİYYİ'L-MAḤBÜN
Ḥatve adım di yüce ŷāmiḥ didi hem uzun medīd

⁴² Vezin sorunlu.

⁴³ Metinde "daḥı".

⁴⁴ Metinde "Hem miknese süpürge dir münḥul elek bil".

Dürdi dimek ʔavā durur azdı ʔağā yeñi cedīd

Şayha ʔatı āvāza di sāha sarāyīñ ortası
Tahta erīke didi hem oldı eviñ öñi aşīd

Bağteten añsuza digil daħı di aña füc'e[ten] //13b//
Di[di] nüħās baķıra oldı daħı demir ħadīd

Kehf ķuyuya seyyid uluya digil günāh ħüb
Didi ħulām oğlana daħı aña di[di] velīd

240 'İcle buzağuya didi şevr öküüz ibil deve
Şa'ra di ķıl bükülmiş ipe didi daħı [di] ħabīd (?)

Oldı yemīn şağ şimāl şola didi vü fevķ üst
Ĥādīmu ħizmet idici daħı di dostlara vedīd

Müfte'ilün mefā'ilün müfte'ilün mefā'ilün
Eylesün ol Ĥudā seniñ 'ömriñi 'ilmiñi mezīd

EL-ĶIT'ATÜ'S-SĀNİYETÜ VE 'İŞRŪN MİNE'L-MŪTEĶĀRİBİ'L-MŪŞEMMENİ'S-SĀLİM
Nedir dıħķ gülmek vü güldirmek içħāk
Enīn iñlemek gülcüye di ʔaħħāk

Ĥaled di gönüle zebed köpük[e] hem
Daħı göz başardır di görmege idrāk

245 Temaṭṭi gerinmek tedessür bürünmek
Didi nār u oda maşaya mıħrāş miħrāk

Di⁴⁵ ķırede meymün didi ayuya dübb//14a//
Daħı ʔavşana erneb hem öldirmek ihlāk

Te'alā geliñ dimege di git izheb
Diseñ ki sen olmaya idiñ di levlāk

Eger dimek in lev daħı inne taħķīķ
Daħı minke senden ayırıcı fekkāk

Nedür şaķķ yarmaķ daħı daķķ dögmek
Daħı fekk ayırmaķ di döģici dekkāk

250 Nedür bey'u şatmaķ ʔıkarmaķdır iħrāc
Daħı sen di ķoymağa idħāl ü islāk

Kitāb sıfr oldı daħı hem Zebürdur
Daħı arz yirdür di göklere eflāk

Di vicdān bulmağa fiķdān yitürmek
Tağayyür bozılmaķ di şaķlamak imsāk

Fa'ülün fa'ülün fa'ülün fa'ülün
Öziñi ħaramdan hemān sen eyle pāk

⁴⁵ Metinde "didi".

EL-ĶİT'ATÜ'S-SĀLİSETÜ VE'L-İŞRŪN MİNE'L-MUZĀRİ'İ'L-AĦREB

Di giyecege kisve ƙaftānlara di eşvāb //14b//
Dindi murāda 'umde çārşeb hem oldı cilbāb

255 Didi bölüğe ümmet dīn [daĥı] oldı millet
Yumurdaya di beyze hem ƙalıñ [oldı] micşāb

Lihye saƙala di hem saƙlamaġa [di] 'ismet
Ayrılmaġa di 'uzlet hem sevmek oldı iĥbāb

Hem fevc oldı bölük taġaya di[di] hem mevc
Hem sicn oldı zindān yalancı oldı kezzāb

Yardımcı oldı nāşır işāk bende çekmek
Tesrīĥ şalıvirmek didi oluġa mīzāb

Hem hā'ulā'i anlara ulā'ike aña beñzer
Az olana di nādīr aƙıtmaƙ oldı aşbāb

260 Tāliĥu yoz ƙişidür şāliĥ durur eyü hem
Yüze gülen müdāhin pek gökçek oldı tayyāb

Şaş⁴⁶ gözliye di i'ver gözsiz toġana ekmeĥ
Gevdesi ala abraş siñirlere di a'şāb

Oldı nişān 'alāmet hem bala di 'asel sen
Tayhūca çil ƙuşı [hem] tavşancıl oldı 'uĥāb//15a//

Çardaġa daĥı⁴⁷ ġurfe di evlere büyüt sen
'İrfān u şī'ru bilmek yārāna didi aşĥāb

Mef'ülü fā'ilātün mef'ülü fā'ilātün
Aşlā sen olma cānā yaramaz eyle aĥbāb

EL-ĶİT'ATÜ'R-RĀBİ'ATÜ VE'L-İŞRŪN MİNE'L-VĀFİRİ'L-MÜŞEMMENİ'S-SĀLİM
265 Yecī gelür yeşā'u diler di geçmege sen mürür 'ubür
Yemudu çeker yaġuşu talar sürür feraĥ daĥı di ĥubür

'İzār yañaƙ mezār ƙabire di şāb yigit herem ƙocalık
Ululıġa hem didi ceberüt ziyāde segirtmege di ufür

Kebed di cigere mīve şemeru sebbu söger yeduġu döger
Yezummu ƙarar yemdeĥu öger ki yüzini dürmege di busür⁴⁸

Esāsu temel ye'ūbu döner 'acīf arıƙ 'amāme şarıƙ
Emām öñe di ġamāme bulut şabāĥa duĥül didi bükür

Di⁴⁹ dilsize aĥras ebkemü hem aşamm şaġıra duĥān tütün
Di⁵⁰ delvü ƙoġa raşāşu ƙalay ziyān di hem helāke şubür

⁴⁶ Metinde "şaşı".

⁴⁷ Metinde "di".

⁴⁸ Vezin sorunlu.

⁴⁹ Metinde "didi".

⁵⁰ Metinde "didi".

270 Nefiru bölük ve şelme gedik ve kıltü didim şana'tu kıldım (?)
'Aṭūfu durur esirgeyici [di] yarlıgacıya daḥı⁵¹ Ğafūr //15b//

Müfā' aletün müfā' aletün müfā' aletün müfā' aletün⁵²
Bu dersini oḳımaḳ saña hem ki oldu be-ğāyet efḍal-i umūr

EL-ḲİṬ'ATÜ'L-ḤĀMİSETÜ VE'L-İŞRÜN MİNE'L-HEZECİ'L-MÜSEDDESİ'L-MAḤZŪFİ'L-
MAḲŞŪR
Ululamaḳdır i'zāz yüce a'lā
Feraḳ ḳorḳı yüceltmege di i'lā

Ğuşā çörçöp cidāre oldu dīvār
Ḥuliy ziyet bezenmiş hem muḥallā

Ulü'l-elbāb 'aḳl şāhibleridür
'Aḳıl lübdür açılmış hem mücellā

275 Āşīm didi günāhkāra mücrim
İ'lāndır āşikār⁵³ gizlemek iḥfā

Ğavā azdı re'ā gördi dimekdir
Di sen azdırmaḳa idlāl iḡvā

Azmer bir dāḡa ad āyine mir'āt
Selem bir aḡaç ismi yazmaḳ imlā

Cedel ḡavḡā 'acel ivmek durur hem
Ḥubuk yollara⁵⁴ aḥlatmaḡa inhā

Ṭalel bākī ḳalandır eşerinden
Ḥubüb yel esmege ḳı'a şahrā

280 Mefā'ilün mefā'ilün fa'ül
Kemāl öḡren idüp vārını i'tā

EL-ḲİṬ'ATÜ'SĀDİSETÜ VE'L-İŞRÜN MİNE'T-ṬAVİL
Musāfiḥ zinā iden fesād hem ḥabāl oldu
Erā'ik surur taḥtlar di ṭaḡlar cibāl oldu

Uyanmaḳ tenebbühdür teheccüd uyanıklık
Utanmaḳ ḥacāletdir hem azmaḳ ḍalāl oldu //16a//

Semiyyu adaşdur bil tebessümdir az ḡülmek⁵⁵
Tereccuhu⁵⁶ şalınmaḳ yeñi ay hilāl oldu

Nu'āşdır ımızḳanmaḳ menāmdir uyumaḳlık
Di bāḡa ḳulāca sen 'aṭā hem nevāl oldu

285 Teremmül bürünmekdir teḡannīdür ırlamaḳ

⁵¹ Metinde "di".

⁵² Metinde vezin "müfā'ilatün müfā'ilatün müfā'ilatün müfā'ilatün" biçiminde kayıtlı olsa da vāfir bahrinde böyle bir vezin yoktur, doğrusu "müfā' aletün müfā' aletün müfā' aletün müfā' aletün" şeklinde olmalıdır.

⁵³ Metinde "āşikāre".

⁵⁴ Metinde "yollara di".

⁵⁵ Metinde "ḡöñelmek".

⁵⁶ Metinde "tebellecü".

Cediy didi oğlağa geyik hem gazāl oldu

Teşācür çekişmekdir tenāzu‘ nizālaşmak
Tebā‘üd ıraklaşmak di dostlar hılāl oldu

Ṭonanmak teberrücdür zılāl gölgeler olmuş
Hecir oldu gün ortası daḥı zevāl oldu

‘Ades mercimek olmuş nuḥāle kepekdür hem
Di ḥummaş noḥuda sen hem ölçmek mekāl oldu

Di isrā gice gitmek ḥamiyyet ne ‘ār itmek
Di mincel orağa sen tamām hem kemāl oldu

290 Fa‘ülün mefā‘ilün fa‘ülün mefā‘ilün
Oḳı bunı sen her dem bu bir ḥoş maḳāl oldu

EL-ḲİṬ‘ATÜ’S-SĀBİ‘ATÜ VE’L-‘İŞRŪN MİNE’L-KĀMİLİ’L-MÜŞEMMENİ İB‘AZİ’L-ḲARĪBİ’L-‘ARŪZ
//16b//

Di ḥalīb süde daḥı ced dede di gömülüşe daḥı sen defin
Ḳabağa di ḳar‘ daḥı di zerdāluya mişmiş bahāluya semīn⁵⁷

Di lenā bize leke saña di hem ilāya dek daḥı ‘an neden
Daḥı key niçün didi fī nede daḥı ‘gamluya didi hem ḥazīn

Daḥı eyye ḳanḳı dimek durur [bu şu] zālīke ene ben dimek
Didi ente sen daḥı naḥnu biz di etāya geldi di yār ḳarīn

Di ḳaçan metā binide maṭā yigide fetā ḳışa hem şitā
Di rebī bahār çiçege di nūr di ḳorḳağa daḥı hem cebīn

295 Hem içi boşa [di] mücevvefe daḥı daḥrecā yuvarladılar⁵⁸
Di yoğun ‘utul[a] ḡazab saḥaṭ daḥı ḳal‘aya didi hem ḥaşīn

Ḳamişa ḳaşab ‘aşaba siñir esele diliñ ucına digil
Vetīre⁵⁹ burun diregi durur yüregin ṭamarına di vetīn

‘Alaḳa sülük bege di melik di nusuk ‘ibādete sen daḥı
Şebeke ṭuzak museke baḥīl didi hem aḳıcı şuya ma‘īn

Mütefā‘ilün mütefā‘ilün mütefā‘ilün mütefā‘ilün
Kim oḳırsa şıdḳile dersini aña bil olur Ḥudā’sı mu‘īn

EL-ḲİṬ‘ATÜ’S-SĀMİNĒTÜ VE’L-‘İŞRŪN MİNE’R-REMELİ’L-MÜSEDESİ’L-MAḤZŪF //17a//
Sehl ḳolay daḥı aña [di] yesīr
Şaṭr yar[ı] oldu daḥı güç ‘asīr

300 Temr ḥurmā levz bādem ey aḥī
Tīn incir görücü oldu başīr

Simṭ boncuḳ ibligidir bil anı
Oldı hem ḳışsā ḥıyār gözsiz ḳarīr

⁵⁷ Vezin sorunlu.

⁵⁸ “Yuvarladılar” kelimesi halk ağzındaki “yuvaladılar” şekliyle okunursa vezin sorunu çözülüyor.

⁵⁹ Metinde “vebere”.

Oldı zülmet karanlılık hem gasak
Nebt bitmek muştılayıcı beşir

Oldı hem fi'l-i haşar korkulu iş
Yok dimek lâ korkıdıcıdır nezir

Leyse bil olmadı kânâ oldılar
Şâr oldı varılacak yir meşir

305 Hem tazarrû' oldı yalvarmak dahı
Hem kebîr oldı büyük küçük şağir

Didi bārid şovuğa hem ısı hār
Bil sa'ir oldı tamu tutsak eşir

'Avn-i Bārî ile çün itdi tamām
Bu luğāti 'abd-i mücrim hem haķir

Şākirî'ye kim ki eylerse du'ā
Ol giye cennetde eşvāb-i harir

309 Fā'ilātün fā'ilātün fā'ilāt
Yādgar bil bu luğatim ey emir

KAYNAKÇA

- AKSU, Hüsamettin (2008). Osman Şâkir Efendi (Bozoklu), *Yaşamları ve Yapıtlarıyla Osmanlılar Ansiklopedisi*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, C.II.
- DURMUŞ, İsmail (2009). *Sözlük*, TDV İslam Ansiklopedisi, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, C.XXXVII.
- GOLDZİHER, Ignace (2012). *Klasik Arap Literatürü*, Çev. Rahmi Er, Azmi Yüksel, Ankara: Vadi Yayınları.
- HUART, Clement (Tarihsiz). *Arab ve İslam Edebiyatı*, Çev. Cemal Sezgin, Ankara: TİSA Matbaacılık Sanayi.
- KAÇALIN, S. Mustafa (2011). *Nevâyi'nin Sözleri ve Çağatayca Tanıklar*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- KARTAL, Ahmet (2003). *Tuhfe-i Remzi*, Ankara: Akçağ Yayınları.
- KILIÇ, Atabey (2009). *Manzume-i Keskin*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- KURU, Selim Sırrı (2009). *Sünbülzâde Vehbî*, TDV İslam Ansiklopedisi, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, C.XXXVIII.
- MUHTAR, Cemal (1993). *İki Kur'an Sözlüğü Lugat-ı Ferišteoğlu ve Lugat-ı Kânûn-ı İlâhî*, İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları.
- NEVÂYÎ, Alî Şîr (1993). *Mizânü'l-Evzân*, Haz. Kemal Eraslan, Ankara: Türk Dil kurumu Yayınları.
- ŞÂKİR, Osman (1810). *Musavver İran Sefâretnâmesi*, Millet Genel Kütüphanesi Ali Emîrî 822.
- ŞÂKİR, Osman, (1795). *Müsellesnâme*, Süleymaniye Ktb, Zühdü Bey nr.484.
- ŞÂKİR, Osman, (1815). *Nazm-ı Dil-ârâ*, Michigan Üniversitesi Kütüphanesi Türkçe Yazmaları nu:414.
- ŞÂKİR, Osman (1789). *Şehdü Elfâz*, Millî Kütüphane, Yz A 424.
- ÖZ, Yusuf (2010). *Tarih Boyunca Farsça-Türkçe Sözlükler*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- ÖZ, Yusuf (1999). *Tuhfe-i Şâhidî Şerhleri*, Konya.
- SÜREYYA, Mehmed (1796). *Sicill-i Osmânî*, İstanbul: Matba'â-i Âmire, C.III.
- TOPALOĞLU, Ahmet; KAÇALIN, S. Mustafa (2009). *Sözlük*, TDV İslam Ansiklopedisi, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, C.XXXVII.
- UNAT, Faik Reşit (1992). *Osmanlı Sefirleri ve Sefâretnâmeleri*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- YAZICI, Tahsin (2009). *Sözlük (Farsça)*, TDV İslam Ansiklopedisi, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, C.XXXVII.